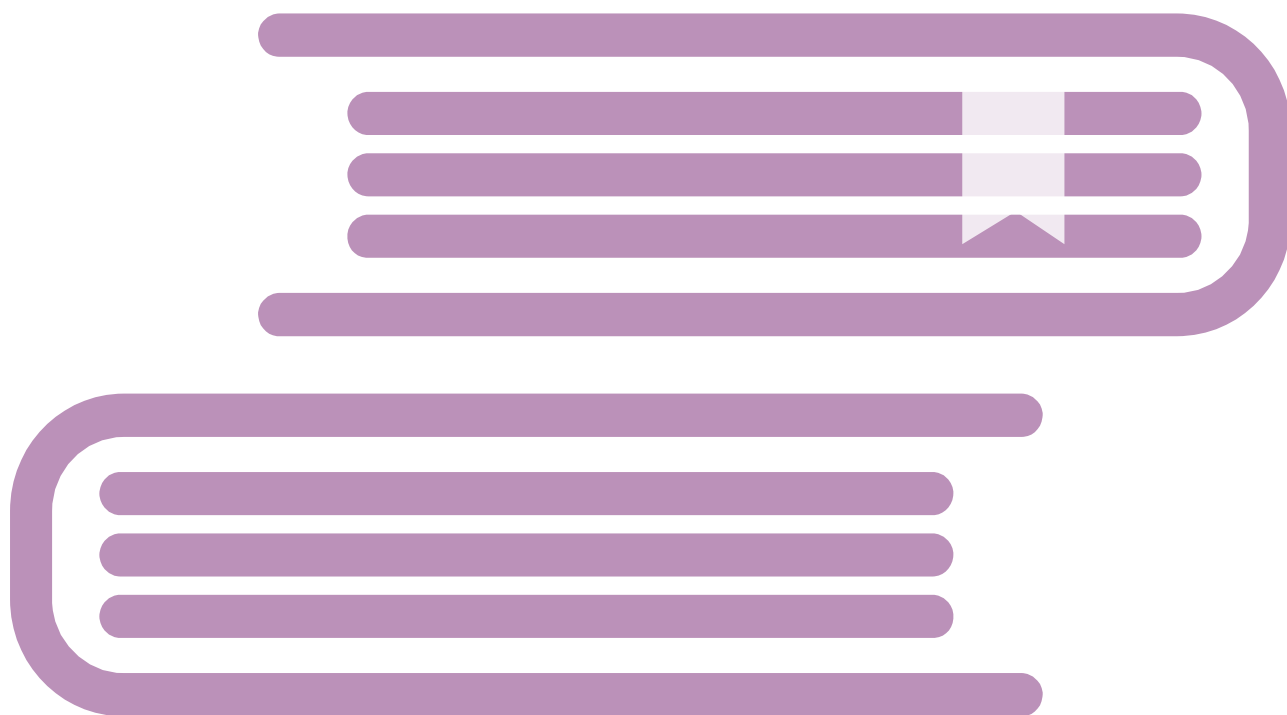

ОБРАЗОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ НА РОМСКАТА ОБЩНОСТ

*Основни изводи от национално
представително проучване на
ромската общност в България*

януари 2020

ОБРАЗОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ НА РОМСКАТА ОБЩНОСТ

Основни изводи от
национално представително проучване на
ромската общност в България

януари 2020

Екип:

Радостина Ангелова

Марина Димитрова

Габриела Йорданова

Алексей Пампоров

Виолина Любомирова

Милена Терзийска

В работата по изследването са работили и над 100 анкетъори и медиатори на територията на цялата страна, без чиято прецизност, изследването нямаше да бъде успешно.

СЪДЪРЖАНИЕ

1	Въведение	9
2	Методология на изследването	11
3	Промени в социално-демографската структура и нагласите на ромското население за периода 2011–2019 г.	16
4	Социално-демографски статус на ромското население към 2019 г.	21
4.1	Образование	21
4.1.1	Посещаване на детска градина	21
4.1.2	Грамотност	22
4.1.3	Посещение на училище	24
4.1.4	Най-високо завършено образование	25
4.1.5	Години обучение в различните образователни степени без придобиване на диплома	30
4.1.6	Профил на завършилите средно образование	31
4.1.7	Профил на завършилите висше образование	33
4.1.8	Участие в обучителни курсове или стажове за възрастни	34
4.1.9	Фактори, влияещи върху образователните постижения на ромите	39
4.2	Нагласи към образование	49
4.3	Заетост	51
4.4	Нагласи към самостоятелна стопанска дейност	56
4.5	Характеристики на домакинствата	56
4.5.1	Среден брой членове на домакинството	56
4.5.2	Среден брой деца	58
4.5.3	Средна възраст	59
4.5.4	Семеен статус	61
4.5.5	Средна възраст на сключване на брак	63
4.5.6	Самоидентификация по етническа принадлежност	64
4.5.7	Използвани езици в домакинството	65
4.5.8	Религиозна принадлежност	66
4.5.9	Структура на домакинствата (поколения и типове членове)	67
4.5.10	Дял на възрастните, които са живели и работили някога в чужбина	68
4.5.11	Дял на децата, които са живели някога в чужбина	70
4.5.12	Уседналост	70
4.5.13	Материален статус на домакинството	72
5	Обобщение	79
	ПРИЛОЖЕНИЕ	80

Използвани съкращения

ЕС	Европейски съюз
МТСП	Министерство на труда и социалната политика
НСИ	Национален статистически институт
НССЕИВ	Национален съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси
ПРООН	Програма за развитие на ООН
п.п.	Процентен пункт
ЦОИДУЕМ	Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства
TCA	Тръст за социална алтернатива
FRA	Агенцията на ЕС за основните права

Списък на таблиците

Таблица 1. Вероятност за завършване на средно и висше образование в зависимост от броя години посещение на детска ясла/детска градина.....	22
Таблица 2. Посещение на училище в отделните възрастови групи.....	24
Таблица 3. Образователен статус на отделните възрастови кохорти.....	26
Таблица 4. Профил на завършеното средно образование в различните възрастови групи	27
Таблица 5. Образователен профил на изследваните ромски общности през 2019 и 2011 г. и данни на НСИ и Евростат за образователната структура на пълнолетното население в страната през 2011 и 2018 г.	28
Таблица 6. Учили и завършили висше образование по пол.....	30
Таблица 7. Дял на ромите, които са се обучавали в различните образователни степени без придобиване на диплома	30
Таблица 8. Професионален статус на лицата в зависимост от профила на последното завършеното училищно образование	32
Таблица 9. Посещавали обучителни курсове в зависимост от степента им на последно завършено училищно образование.....	35
Таблица 10. Посещение на различни типове обучителни курсове в зависимост от най-високото завършено образование	36
Таблица 11. Дял на безработните сред лицата, които са участвали в обучение и сред неучаствалите, Col %	36
Таблица 12. Степен на участие в обучителни курсове сред различните групи лица според статуса им на заетост, Row %	37

Таблица 13. Връзка между възраст на сключване на първи брак и най-високото завършено образование, Row %	41
Таблица 14. Връзка между образованието на други възрастни членове на домакинството (над 35 г.) и образователните постижения на лицата във възрастовата група 18-35 г., Row %	46
Таблица 15. Образователна структура на ромското население в различните типове населени места	47
Таблица 16. Доходна структура на различните образователни групи във възрастовата група 18–27 г.	48
Таблица 17. Нагласи към придобиване на образователна степен при момчетата и при момичетата (коя степен считате за достатъчна)	49
Таблица 18. Нагласи към завършване на най-висока образователна степен, Col %	50
Таблица 19. Дял на дълготрайно безработните мъже и дял на дълготрайните безработни жени като процент от всички мъже и всички жени (резултатите са представени като дял от всички мъже и дял от всички жени)	55
Таблица 20. Сравнителни данни за броя членове на домакинството 2019 и 2011 г.	57
Таблица 21. Брой деца в домакинството	58
Таблица 22. Брой деца в домакинството 2019 и 2011 г.	59
Таблица 23. Възрастова структура на населението	59
Таблица 24. Семейен статус, Col %	61
Таблица 25. Семейен статус на различните възрастови групи роми	62
Таблица 26. Възраст на първи брак	63
Таблица 27. Средна възраст на сключване на първи брак	64
Таблица 28. Етническа самоидентификация на лицата в двете изследвания 2019 и 2011	64
Таблица 29. Най-често използван език за разговор в семейството	65
Таблица 30. Друг език/езици, използвани за разговор в семейството	66
Таблица 31. Религиозна принадлежност	67
Таблица 32. Разпределение на домакинствата по тип в зависимост от тяхната структура	68
Таблица 33. Структура на домакинствата според техните членове	68
Таблица 34. Дял на лицата, които са живели в чужбина	69
Таблица 35. Дял на лицата работили в чужбина, сред всички	69
Таблица 36. Дял на децата, които са живели в чужбина	70
Таблица 37. От кога живеете в това жилище	71

Таблица 38. От колко години живеете в това жилище	71
Таблица 39. Парични доходи на домакинствата	72
Таблица 40. Доходна структура на домакинствата	75
Таблица 41. Сравнителни данни за разходите на домакинствата в изследванията от 2011 и 2019 г.....	77
Таблица 42. Най-високо завършено образование – сред всички (възраст 0+).....	80
Таблица 43. Най-високо завършено образование в отделните възрастови групи по пол, Row %	81
Таблица 44. Образователен профил на населението в различните възрастови групи, Col %	82
Таблица 45. Дял на записалите и завършили висше образование в отделните възрастови групи по пол, Row %.....	83
Таблица 46. Последен завършен клас при отделните възрастови групи по пол, Row %.....	84
Таблица 47. Шансове за реализация на различните образователни групи, Col %	85

Списък на фигурите

Фигура 1. Ниво на грамотност сред различните възрастови групи по пол, Col %	23
Фигура 2. Етнически състав на посещаваните от ромски деца училища	25
Фигура 3. Образователен статус на ромските общности над 18 г. по пол	29
Фигура 4. Дял на завършилите висше и полувисше образование по възрастови групи в различните типове населени места в страната	33
Фигура 5. Участие в обучителни курсове сред четирите изследвани групи – ромските общности 2019 и 2011 г. и сред неромското население през 2011.....	34
Фигура 6. Дял на посещавалите обучителни курсове според степента на завършено образование	34
Фигура 7. Профил на лицата, които са посещавали професионални и обучителни курсове в сравнение с профила на лицата, които не са посещавали такива курсове по тип на училището	38
Фигура 8. Профил на лицата, които са посещавали професионални и обучителни курсове в сравнение с профила на лицата, които не са посещавали такива курсове по тип на заеманата длъжност и статус на заетост	38
Фигура 9. Доход на лицата, които участват или са участвали в обучителни курсове в сравнение с дохода на лицата, които не са участвали	39
Фигура 10. Средна възраст на сключване на първи брак в различните образователни степени, год.	40

Фигура 11. Среден брой години посещение на детска ясла/детска градина при различните образователни подгрупи.....	42
Фигура 12. Дял на лицата посещавали и непосещавали детска градина сред различните образователни подгрупи.....	43
Фигура 13. Брой членове на домакинството при лицата на възраст 18-25 г. в различните образователни групи.....	44
Фигура 14. Брой членове на домакинството при лицата на възраст 23-27 г. в различните образователни групи.....	44
Фигура 15. Брой членове на домакинствата при различните образователни групи на възраст 30-40 г.	45
Фигура 16. Връзка между разходите на домакинството при лицата на възраст 18–27 г. и степента на получено образование в същата възрастова група.....	48
Фигура 17. Дял на работещите и безработните в отделните възрастови групи.....	51
Фигура 18. Дял на работещите и безработните в различните възрастови групи по пол...	52
Фигура 19. Дял на работещите и безработните в различните образователни групи.....	52
Фигура 20. Жени със статус "домакини" и в отпуск по майчинство в различните възрастови групи.....	53
Фигура 21. Дял на лицата, работили някога в чужбина, 18 +	54
Фигура 22. Живели в чужбина по пол в отделните образователни групи.....	54
Фигура 23. Работещи в чужбина към Декември 2019 по образование и пол.....	55
Фигура 24. Дял на домакинствата според броя членове 2011 и 2019 г.....	57
Фигура 25. Възрастова структура на ромското население.....	60
Фигура 26. Структура на ромското население по 10 годишни възрастови периоди 2011–2019 г.....	60
Фигура 27. Дял на лицата, които посочват, че са официално женени от всички лица, които посочват че са женени.....	62
Фигура 28. Статистическо разпределение на доходите на домакинствата (общо) през 2019 и 2011 г.....	74
Фигура 29. Разпределение на доходите на човек от домакинството.....	75
Фигура 30. Статистическо разпределение на доходите на човек от домакинството в различните образователни групи.....	76

1 Въведение

С приблизителен брой от около 6 млн. души, ромите са най-голямото етническо малцинство в ЕС¹. Социално изключване, липса на равен достъп до образование, заетост и здравеопазване са част от основните характеристики, които нареждат ромската общност сред уязвимите и социално изолирани групи не само у нас, но на територията на Европа, като цяло. За да се преодолее социалната и пространствена изолация на тези групи се работи по прилагането на различни мерки, насочени както към повишаване на заетостта и доходите на ромското население, така и към осигуряване на достъп до образование. Провежданите изследвания често са фокусирани върху определена изследователска област и, дори и частично да засегнат темата с образователния профил на ромите у нас, в повечето случаи има разминавания между приложената методология и използваните инструменти, които не позволяват надеждна сравнимост на данните и съответно проследяване на тенденциите. През 2008 г. Агенцията на ЕС за основните права инициира рандомизирано изследване на ромски общности в седем държави — членки на ЕС, в контекста на първото проучване на положението на малцинствата и дискриминацията в Европейския съюз (EU-MIDIS I)². През 2011 г. се провеждат две паралелни проучвания с цел да се картографира ситуацията с ромите в ЕС. Едно от изследванията е с фокус върху социалното и икономическото развитие и се осъществява от ПРООН и Световната банка, а второто проучване се провежда от Агенцията на ЕС за основните права и е насочено към основните права и тяхното спазване. През 2016 г. Агенцията на ЕС за основните права (FRA³) прави проучване на ромските общности за трети път, в рамките на EU-MIDIS II⁴, за да оцени напредъка във времето, отразяващ въздействието на приложените законодателни промени и политики. Сравнението е направено с данни за 2011 г., за да се илюстрират промените, постигнати за по-дълъг период от време.

За да преодолее липсата на актуални данни, Тръст за социална алтернатива възложи на социологическа агенция Глобал Метрикс да проведе национално представително проучване на ромските общности⁵, живеещи в България. Проучването има за цел да

¹ https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu_en

² <https://fra.europa.eu/en/project/2011/european-union-minorities-and-discrimination-survey>

³ Поради липса на абривиатура за името на агенцията на български ще бъде използвана абривиатурата от официалното име на агенцията на английски.

⁴ https://ec.europa.eu/knowledge4policy/dataset/ds00141_en

⁵ В настоящия доклад и в рамката на изследването се говори за „ромски общности“, тъй като те не са хомогенна група. По този начин авторите на изследването обобщават под едно понятие различните етнически и културни групи на територията на България, които се самоопределят като роми.

установи степента на най-високо завършено образование сред ромското население като направи сравнение с вече проведеното изследване от 2011 г.

Данните от изследването на ПРООН и Световната банка са основа за сравнителен анализ с данните, получени от националното представително изследване сред ромското население на тема образователни постижения, възложено от Тръст за социална алтернатива. Методологическите подходи на двете изследвания са в максимална степен идентични и позволяват пълна сравнимост на резултатите и проследяване на разликите в сравнителна перспектива.

За целите на изследването детайлно са изследвани следните нива: основно училище (7 клас), гимназия (10 или 12 клас, в зависимост от типа училище) и висше образование при пълна съпоставимост с данните от 2011 г. Изследването има за цел да информира ТСА и нейните партньори за образователния статус на ромите и свързаните с него политики. ●

2 Методология на изследването

Основните параметри на проведеното национално представително изследване сред ромското население са:

Територия:	На територията на цялата страна в: <ul style="list-style-type: none">– Квартали, с преобладаващо българско население;– Квартали с компактно ромско население от минимум 20 домакинства;– Квартали със смесено население (ромско и българско, ромско и турски, друго или представители на всяка от тези групи).
Целева група на интервюиране:	Пълнолетни представители на ромски домакинства
Целева група, за която е събрана информация:	Всички членове на попадналите в извадката домакинства
Единица на извадката:	Домакинство
Метод за събиране на данни:	Пряко интервю по домовете
Големина на основната извадка:	900 ромски домакинства от квартали / населени места / махали с компактно / преобладаващо ромско население
Големина на подсилената извадка (бустер):	150 ромски домакинства от квартали, с преобладаващо българско население или в квартали със смесено население
Вид на извадката:	Национална представителна извадка от домакинства
Обхват на изследването	Национално представително изследване сред ромското население
Метод за подбор на респондентите от основната извадка:	Двустепенна гнездова извадка със стартов адрес
Метод за подбор на респондентите от допълнителната извадка (бустер):	Критериен подбор (criterion sampling) по метода на Adaptive cluster sampling
Общ брой гнезда:	Основна извадка 129 гнезда Подсилена извадка (бустер) 21 гнезда

Брой обхванати лица в извадката:	3 655 лица, които живеят в ромски селища / квартали / махали, или райони с компактно ромско население, които се самоидентифицират с ромски произход или са идентифицирани по този начин от главата на домакинството и 509 лица, които живеят в квартали, с преобладаващо българско население или в квартали със смесено население и се самоидентифицират с ромски произход или са идентифицирани по този начин от главата на домакинството
Максимална статистическа грешка:	+/- 1.63% при 95% доверителен интервал за основната извадка +/- 4.31% при 95% доверителен интервал за допълнителната извадка от лица, живеещи в квартали, с преобладаващо българско население или в квартали със смесено население

Общият брой обхванати в изследването лица е 4 164, от които 3 655 лица, които живеят в ромски селища/квартали/махали, или райони с компактно ромско население, които се самоидентифицират с ромски произход и 509 лица, които живеят в квартали, с преобладаващо българско население или в квартали със смесено население. В използваното за сравнение изследване на ПРООН от 2011 г. са обхванати 3 058 роми и 938 нероми⁶, които живеят в непосредствена близост до ромски квартали.

Определения за обхвата: в обхвата на основната извадка са включени, всички домакинства, които са част от ромски квартали или квартали с компактно ромско население. „Ромски квартали или квартали с компактно ромско население“ са жилищни зони, в които делът на ромското население е по-висок от дела на ромското население на национално ниво, според данните от преброяване на населението от 2011 г. и по последващи данни, събирани на терен, в които има най-малкото 20 домакинства от ромски произход⁷. За да се постигне по-голяма прецизност при избора на ромските домакинства са използвани и данни от други изследвания⁸, които компенсират, както разлики, които са генерирани от времевата дистанция на провеждане на преброяването

⁶ Това е използваната от авторите на изследването от 2011 г. дефиниция. В тази група влизат всички други етнически групи (българи, турци и пр.), които живеят в близост до ромски квартали и, които не се самоопределят като роми.

⁷ Изискването за 20 домакинства е въведено от една страна по теоретична причина – за да може да има приблизително общност от 100 души (при очакван среден брой 5 души в домакинство). От друга страна – поради очакванията за интензивна миграция и близко съседство на разширени и съставни семейни домакинства – за да се осигури достатъчно добра систематична стъпка и да се избегне риск от припокриване или изчерпване на релевантните субекти, в т.ч. и в резултат от откази да се участва в изследването.

⁸ 2010 Превенция на насилствените бракове. (реф.№ JLS/2008/DAP3/AG/1298-30-CE-03124780080) Консорциум ЦМДТ Амалипе (България) - Liga pro Eugora (Румъния) - Arsis (Гърция).; 2011 Трансфер на данни и обмяна на добри практики относно включването на ромското население между Румъния, България, Италия и Испания (реф.№ POSDRU/98/6.4/S/63841).; 2014 „Data collection for the TSA Bulgaria preschool randomized control trial“ (World bank, contract 7170562); 2018 Community monitoring of the health services on the territory of Stara Zagora Region (Public Health Program/Open Society Foundations). World without borders.; 2019 The Roma Early Childhood Inclusion+ (RECI+). Open Society Foundation London, UNICEF & Roma Education Fund.

на населението, така и от други фактори. За допълване на информацията е потърсено съдействие и от представители на неправителствени организации, които работят с ромски общности с цел събиране на актуална и точна информация за географското местоположение на райони с компактно ромско население и са взети предвид идентифицираните обособени квартали с преобладаващо ромско население, за които има данни в МТСП и НССЕИВ.

С цел да се преодолее риска от „свърхпредставяне“ в изследването на домакинства, които са част от обособени ромски общности, е изготвена и обхваната допълнителна извадка (бустер) от 150 ромски домакинства, които живеят в територии със смесено население или в територии с преобладаващо население от български произход. Тази извадка позволява да се анализират допирните точки и разликите в образователния и социално-икономическия профил на ромите, които живеят в територии със смесено население или сред преобладаващо българско население, спрямо ромите, които живеят на територии с концентрирано ромско население. Предимствата на този подход е, че по този начин изследването претендира за максимално пълно обхващане на ромските общности в страната.

Подбор на респондентите: За идентифициране на лицата от ромски произход са използвани 3 основни етапа. На първия етап със систематична случайна стъпка е идентифицирано местоположението на домакинството като част от ромски квартал или квартал с преобладаващо ромско население (за основната извадка). На втория етап анкетаторът дава своята преценка, че потенциалният респондент има ромски произход⁹. На третия етап е използван принципът на самоидентификацията. Това е и основният критерий, по който са подбирани представителите на целевата група, които да участват в изследването. Част от лицата, отговарящи на първите два критерия на подбор, при въпрос за самоопределяне се идентифицират като турци, а не роми, но в същото време не отричат и да са от ромски произход. Част от ромското население, което посочва, че изповядва ислям (или „мюсюлманска религия“), също не отрича своя ромски произход и е включено в рамките на изследването.

При идентифициране на членовете на домакинството е използвана дефиницията, че "домакинство" са две или повече лица, които живеят заедно в едно жилище, или в част от жилище, имат общ бюджет и се хранят заедно, независимо от това, че някои от тях може да нямат родствени или брачни връзки помежду си. Домакинството може да включва няколко семейства или може да бъде и едно лице, което живее в самостоятелно жилище, в стая или в част от нея към дадено жилище, има самостоятелен бюджет по отношение на разходите за хранене и задоволяване на други потребности. Член на домакинство е лице, което живее в същото жилище поне 3 месеца в рамките на една година, споделяйки с другите своите средства и хранейки се с тях поне веднъж на ден. Изключения за по-кратък период на съжителство са възможни при, новородени деца, млади двойки, хора на военна

⁹ Следвайки правната рамка на Европейския съюз и Европейската комисия, настоящият документ използва името роми като обобщаващо както за българските граждани в уязвимо социално-икономическо положение, които се самоопределят като роми, така и за гражданите в сходна ситуация, които околното население определя като такива, независимо от начина на тяхното самоопределяне.

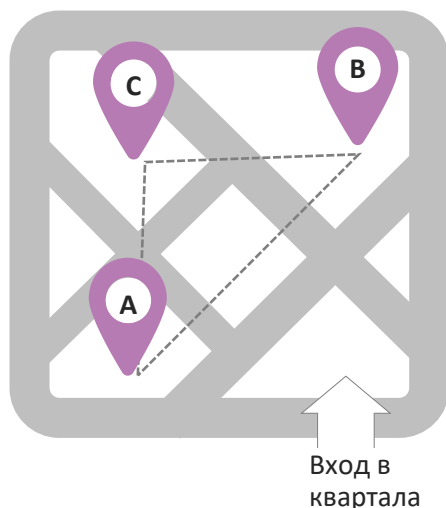
служба и др. При провеждане на самото проучване са предвидени специални въпроси, които да дадат достатъчно информация за броя и родствените връзки в рамките на всяко от изследваните домакинства.

В рамките на изследването информацията е събирана от едно лице, когото останалите определят като „глава на домакинството“. В случаите, в които главата на домакинството отсъства е интервюиран брачният партньор или друг пълнолетен член на домакинството, който има достатъчна информация по поставените въпроси. Анкетиранията лица в домакинствата, включени в изследването, дават информация за всички членове на домакинството по въпросите на анкетната карта.

За да се преодолеят някои недостатъци на самоопределянето към дадена етническа група, изследването използва индиректен въпрос за етнически произход: **„Провеждаме изследване сред ромското население. Имате ли нещо против да бъдете интервюирани?“**. Този подход на външно идентифициране (от страна на анкетатора) на етническата принадлежност и самоопределяне (от страна на респондента при този входящ въпрос) минимизира вероятността от отпадане от изследването на потенциални представители на целевата група и същевременно им дава възможност в рамките на въпросника да заявят, вече декларативно, своя етнически произход, включително и да не припознаят принадлежността си към ромската общност.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ОСНОВНАТА ИЗВАДКА:

- Генералната съвкупност са всички домакинства, които се намират в ромски квартал или квартал с преобладаващо ромско население, в който живеят поне 20 домакинства, съгласно данните от преброяване на населението от 2011 и съществуващите експертни бази данни.
- На първия етап са избрани на случаен принцип гнездата, в които да се проведе изследването. Изборът на гнездата и техният брой в дадена жилищна зона е стратифициран и възпроизвежда тежестта, произтичаща от броя на ромското население в отделните региони/области като това гарантира максимална прецизност на извадката и в следствие на данните, като е гарантирано пропорционалното присъствие на най-малките квартали, без да е подценена големината на големите квартали.
- На втория етап са избрани на случаен принцип (чрез стартов адрес) домакинствата, които са в териториите на обхода за провеждане на анкетно проучване. За целите на по-висока ефективност на извадката и избягване на селекция само в отделна малка част на квартала (при по-големите квартали) са определени стартови адреси в три различни точки, за да бъде отразена вътрешната суб-стратификация на обособените жилищни зони, съгласно теоретичната схема по-долу.

- А. Интегрирана периферия
- В. Периферия извън регулация
- С. Централна част

Принципът на обход за всека от точките е: А: 3-та врата на жилище, след влизането в квартала – наляво (по часовниковата стрелка, условно 7 ч.), след това всяка 5-та врата; В: 3-та врата на жилище, след достигането на крайна точка (условно на 2 ч.), след това всяка 5-та врата по часовниковата стрелка, т.е. обратно на връщане към „входа“; С: 3-та врата напред и в ляво след достигането на условния център на квартала (условно към 10 ч.), след това всяка 5-та врата по часовниковата стрелка

МЕТОДОЛОГИЯ НА ДОПЪЛНИТЕЛНАТА ИЗВАДКА (БУСТЕР):

За подбор на подлежащите на изследване лица от ромски домакинства в квартали, с преобладаващо българско население или в квартали със смесено население в допълнителната извадка (бустер) е използван типологичен (критериен подбор). Те са рекрутирани по следните начини: 1/ по метода на снежната топка (snow ball method) на база на информация от лицата от основната извадка 2/ чрез обход в територии със смесено население, 3/ чрез обход или целенасочено посещение в квартали с преобладаващо българско население. ●

3 Промени в социално-демографската структура и нагласите на ромското население за периода 2011–2019 г.

Сравнението между резултатите от изследването 2011 и 2019 г. показва промяна в профила на ромското население в следните няколко направления:

- Подобряване на образователния профил на ромското население в няколко основни направления – делът на лицата, които са без или с незавършено **начално образование** намалява почти три пъти (от 15.3% през 2011 г. на 5.6% през 2019 г.). Причините за това са в смяна на поколенията и вливане на кохорти¹⁰, които са с по-висока степен на завършено образование. В резултат на това е налице спад в дела на лицата с начално образование (от 31% на 13.8%) и увеличение на тези с **основно образование** (от 31% на 39.7%). Делът на лицата с основно образование нараства в най-голяма степен сред по-възрастното поколение роми (над 56 г.). Едновременно с това наблюдаваме и тенденция на нарастване на дела на ромите със **средно образование** (от 22.8% на 34.5%). Принос в този ръст имат по-младите поколения (19–35 г.), при които лицата със средно образование нарастват в най-голяма степен (от 19% на 35% във възрастовата група 19–25 г. и от 11% на 24% при възрастовата група 26–35 г.). Отчита се и нарастване (шест пъти) в дела на лицата, които са завършили **висше образование** (от 0.2% през 2011 г. до 1.2% през 2019 г.). Този скок се дължи на ниската база, от която стартира показателят през 2011 г. Групите, при които ръстът на висшистите е най-голям са младите поколения, в по-голяма степен при жените, отколкото при мъжете. Ако прибавим към групата на висшистите и завършилите полувисше образование¹¹, общото нарастване като номинална стойност показва ясна тенденция, а поради ниската изходна база, ръстът в рамките на изследвания период, е много голям. Делът на завършилите висше образование е два пъти по-висок сред лицата, които са посещавали детска градина, като е налице ясна тенденция с увеличаване броя на годините в детска ясла и градина да се увеличава вероятността за завършване на висше образование (вж. ТАБЛИЦА 1).

¹⁰ Нови възрастови групи, които постъпват в изследваните възрасти и, които остават в образование по-дълго и завършват по-висока образователна степен.

¹¹ От 2007 г. образователната степен „полувисше образование“ се заменя от образователна степен „професионален бакалавър“.

- **Увеличава се делът на лицата, обхванати в училищното образование.** Сравнение между двете изследвания показва, че във възрастовата група 7–15 г. делът на обхванатите в училище роми през 2019 г. е 92.8%, докато през 2011 г. той е бил 82.2%. Във възрастовата група 16–19 г. увеличението е с 16 п.п. (от 32.7% през 2011 г. на 49% през 2019 г. Такава е тенденцията и във възрастовата група 7–18 години, където увеличението е с 12 п.п. (от 72% през 2011 г. на 84% през 2019 г.).
- Важна илюстрация на по-високата образователна активност е делът на учащите (ученици и студенти) във възрастовата група 15+ (през 2011 г. в тази група учащите са били 4.2%, докато през 2019 те стават 6.3%).
- Запазва се делът на учениците, които не ходят редовно на училище¹², но все пак са обхванати от образователната система (вж. ТАБЛИЦА 2). Учениците с чести отсъствия във възрастовата група 7–18 г. са в рамките на около 8% и в двата изследвани периода.
- **Налице е тенденция на по-силна концентрация на ромските ученици в училища с преобладаващ дял роми.** Делът на посещаващи училище, които са в учебни заведения с преобладаващо ромско население, се увеличава от 31% на 47%.
- **Увеличение в заетостта от порядъка на 2.4 пъти** – в сравнение с 2011 г., делът на ромите, които са в заетост през 2019 г. е над два пъти по-висок. Във възрастовата група 15+ през 2011 г. заетите са били 19%, докато през 2019 г. те са 45%. Респективно, делът на безработните пада от 39% на 20%. Във възрастовата група 18+ тенденцията е сходна – работещите през 2011 г. са 20%, а през 2019 г. – 49%. Ако през 2011 г. съотношението на заети роми в частна фирма и в държавно или общинско дружество е било в съотношение 72%:28% (три към едно), сега съотношението е 81%:19% (четири към едно). Причината за това са редица политики, които водят до по-добра интеграция на уязвими групи на пазара на труда, но също така и в недостига на работна сила, с който се характеризира пазарът на труда през последните години. Друга положителна промяна в периода 2011–2019 г. е увеличение на дела на ромите, които са с постоянна работа¹³ (почти два пъти от 11% на 21%) и спад в дела на лицата, които са периодично заети във възрастовата група 15+ (от 10.8% през 2011 г. до 4.3% към 2019 г.), а във възрастовата група 18+ тази разлика е дори по-голяма (от 11.4% през 2011 г. на 4.3% през 2019 г.). Като част от общата тенденция за повишаване на заетостта е и фактът, че делът на лицата, наети, макар и временно, също нараства.
- **Увеличава се делът на самонаетите лица** (техният дял нараства около един път и половина). Сред лицата над 18 г. през 2011 г. самонаети са били 2.5%, а през 2019

¹² Всеки ден

¹³ Постоянна работа в настоящото изследване е трудова заетост, която се характеризира с по-продължителен период и по-скоро има безсрочен характер. Сезонна или временна заетост е заетост, която е за кратък период от време и е свързана с определени дейности, които не са целогодишни или имат кампаниен характер.

техният дял е 3.7%. Сред активното население (сред лицата, които не са безработни), самонаетите роми нарастват близо три пъти (от 2.6% на 8.3%).

- **Нараства делът на квалифицираните работници и ниско-квалифицираните работници, за сметка на неквалифицираните.** Във възрастовата група 18+ неквалифицираните работници спадат в рамките на изследвания период с една трета от 43.7% на 28.1%.
- Намалява делът на ромите, които биха искали да развият самостоятелна стопанска дейност – тази тенденция може да се обясни, от една страна, поради нарасналия дял самонаети роми (т.е. лица, които са осъществили това свое желание), а от друга, поради осигуряването на постоянна заетост, което води до по-ясни перспективи за заетост и добри доходи и сменя интереса към самостоятелна стопанска дейност, която е свързана с повече рискове, несигурност и натоварване.
- **Увеличаване на доходите на домакинствата от ромски произход.** В сравнение с 2011 г., делът на домакинствата, които получават месечни доходи над 900 лв. се е увеличил четири пъти (от 10% през 2011 г. на 40% през 2019 г.)¹⁴.
- **Увеличава се делът на домакинствата, в които има доходи от заплати,** което е свързано с по-висока заетост и с увеличаване на дела на лицата, които са на постоянна работа (от 53% през 2011 г. на 64% през 2019 г.). В същото време, делът на домакинствата, в които има доходи от пенсии спада чувствително (от 41% на 26%). От една страна, това се дължи на по-големия дял домакинства, в които живее само едно или две поколения, поради което делът на домакинствата с пенсионери намалява¹⁵. От друга страна, се увеличава възрастта за пенсиониране, поради което делът на този тип доход при домакинствата, намалява. Допълнителен фактор вероятно е и това, че едни от най-засегнатите от прехода поколения от ромските общности, които нямат работа в продължителни периоди от 1990 г. до 2009 г. не им достигат години осигурителен стаж, за да излязат в пенсия и отлагат своето пенсиониране до получаване на право на социална пенсия. Увеличава се делът на домакинствата, които получават парични преводи от приятели и роднини в чужбина. Това е свързано и с нарасналия брой представители на ромския етнос, работещи в чужбина.
- Без промяна остава делът на домакинствата, които получават детски добавки (48–49%), обезщетения за безработица (7–8%) и други социални помощи (18%). Това показва, че в периода на двете изследвания сред ромските общности има приблизително сходен дял лица, които получават тези форми на подпомагане.

¹⁴ Частичен фактор за това увеличение е и общото развитие на икономиката в страната. По данни на НСИ средната брутна работна заплата в България се увеличава от 727 лв. за четвърто тримесечие на 2011 г. до 1313 лв. през четвърто тримесечие на 2019 г.

¹⁵ Доказателство за това е и намалелият среден брой членове на домакинствата през 2019 г. спрямо 2011 г. Едновременно с това е налице и тенденция за обособяване на повече млади ромски семейства в самостоятелни домакинства.

Тези резултати ни показват, че въпреки променената икономическа конюнктура и увеличени шансове за заетост, както и промяната в структурата на домакинствата, все още определени групи остават без възможности за други доходи, различни от социалните помощи.

- **Увеличение на разходите** – Тази промяна е свързана, от една страна, с повишения дял заети в ромските общности в страната и свързаното с това нарастване на доходите и потреблението, а от друга страна, е резултат и от кумулативния ефект на инфлацията за 9 годишния период между двете изследвания, който влияе на цените на потребителските стоки и услуги. (вж. ТАБЛИЦА 41)
- **Увеличаване на нагласите за по-високо образование при момчетата и при момичетата:** Все по-голям дял са ромите, които смятат, че е добре ромските младежи да получават по-високо образование като най-често посочваното е средно образование, следвано от висше. В същото време намалява делът на лицата, които смятат, че основното образование е достатъчно като спадът и при момчетата и при момичетата е 13 п.п. Увеличава се делът на подкрепящите висше образование и при момчетата, и при момичетата (в рамките на 11 п.п. при момичетата и 10 п.п. при момчетата). В контраст с позитивните нагласи за по-високо образование при ромските младежи, се увеличават леко нагласите, според които се възприема като норма момичетата да имат по-ниско образование от момчетата. Тези нагласи обхващат по-голям дял от интервюираните през 2019 г., в сравнение с изследването от 2011 г. (на това мнение са 11% от интервюираните през 2019 г. и 9% през 2011 г.). Тази позиция споделят по-често млади представители на ромските общности, хора, които са сключили брак по-рано (преди 18 г.), по-често роми с нисък образователен статус, (в това число и такива, които не могат да четат). Минимални са разликите в мненията на мъжете и жените по този въпрос, като съвсем малко по-голям дял от жените посочват по-ниско достатъчно образование за момичетата от това, което посочват за момчетата. Едновременно със задълбочаване на тази консервативна тенденция е налице и друга положителна промяна в нагласите: с въвеждане на първи и втори гимназиален етап¹⁶ се повишава леко делът на лицата, които смятат, че е необходимо (достатъчно) младежите да завършват средно образование за сметка на тези, които смятат, че прогимназиалното образование е достатъчно (спад с 13 п.п.). Паралелно с тези нагласи е налице и увеличение в дела на лицата, които смятат, че достатъчното образование за ромските младежи е висшето (ръст с 10 п.п. при момчетата и 11 п.п. при момичетата – вж. ТАБЛИЦА 17). Освен нагласите на близките и семейството, има множество други фактори, които влияят на решенията и реалните действия на младежите, сред които е самата образователна среда, интереса и мотивацията за получаване на образование, шансовете за реализация и възприятията на младежите за тях и за факторите, които ги определят и др. Ето защо, най-вероятно, реалното поведение на младежите за завършване на

¹⁶ Чл.73 ал.3 от Закона за предучилищното и училищното образование: Обучението за придобиване на средно образование се осъществява от VIII до XII клас включително в два етапа, както следва: 1. първи гимназиален - от VIII до X клас включително, и 2. втори гимназиален - от XI до XII клас включително.

най-висока образователна степен ще бъде различно от измерените нагласи на техните близки.

- **Нарастват нагласите за по-продължително образование на младите момчета и момичета в рамките на ромските общности.** Отново, най-честият отговор е 18 г. и за двете групи, но ясно се вижда, че разпределението през 2019 г. е изтеглено към по-високите възрасти, както при момчетата, така и при момичетата. Разликата между двата пола е съвсем малка, в полза на момчетата. В същото време, поколенческите различия ясно показват, че по-младите поколения остават в системата на образование по-дълго от своите родители и баби и дядовци (вж. ТАБЛИЦА 18). ●

4 Социално-демографски статус на ромското население към 2019 г.

4.1 Образование

4.1.1 Посещаване на детска градина

Делът на децата във възрастовата група от 4 до 6 години, които не посещават детска градина е висок (между 25% и 45% в различните кохорти). Други, провеждани от Глобал Метрикс изследвания през 2019 г.¹⁷ с фокус върху посещението на детски градини показват, че причините за това, освен материални трудности, са и във факта, че в част от семействата има кой да се грижи за децата, че понякога няма кой да води детето, но и заради отношението на персонала към родителите и децата от ромски произход. При възрастните участници в изследването делът на посещавалите детски градини варира в отделните кохорти, като можем да кажем, че най-активни в посещението на детска градина са били ромските деца в периода 2005–2017 г.

Посещението на детска градина увеличава шансовете за завършване на висше образование с около 35% (измерено чрез най-високото завършено образование при пълнолетните роми). Делът на завършилите средно образование при лицата, които са посещавали детска градина нараства два до три пъти спрямо тези, които не са посещавали детско заведение, а всяка година обучение в ясла/детска градина води до между 5% и 30% ръст в дела на завършилите средно образование, като след третата година в детско заведение, шансът за завършване на средно образование нараства между 25% и 30%.

Влиянието на посещението на детска градина при завършване на начално и основно образование не е съществен (в рамките на 4–6 п.п.).

С около 5 п.п. е по-висок делът на лицата, които живеят в райони със смесено население и са посещавали детска градина, като те също така са посещавали детска градина с по-голяма продължителност.

¹⁷ „Проучване и картографиране на средата, в която се реализира взаимодействието „детска градина – семейство“,“ Януари 2020 , Възложител: ЦОИДУЕМ

ТАБЛИЦА 1.

Вероятност за завършване на средно и висше образование в зависимост от броя години посещение на детска ясла/детска градина

— Колко години тя/той е посещавала ясла, детска градина и/или предучилищни класове? (Сред лицата на 23 и повече години)

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019		БУСТЕР 2019
	лица със завършено средно образование	лица със завършено висше образование	лица със завършено висше образование
Не е посещавал	13.2%	0.5%	1.0%
Една година	30.2%	0.9%	3.8%
Две години	31.8%	2.2%	7.1%
Три години	37.9%	3.4%	17.3%
Четири години	39.6%	4.9%	-
Пет години	34.1%	6.4%	19.4%
Лица с висше/средно образование, средно за съвкупността	25.2%	2.0%	7.0%
Sig.	0.000	0.000	0.000

Връзката между годините посещение в детска ясла/детска градина е статистически значима при $P < 0.05$

Посещението на детска градина е в положителна връзка и с доходите на домакинството и заетостта на лицата. Заетостта при лицата, които са посещавали детска градина е с 40% по висока, а доходите им са с 30% по-високи от лицата, които не са посещавали детска градина. Както ще видим обаче, опосредстваш фактор за това е по-високото образование, което лицата, които са посещавали детска градина имат (вж. ФИГУРА 11).

4.1.2 Грамотност¹⁸

За 88.4% от ромите над 7 годишна възраст, които живеят в обособени квартали, главата на домакинството посочва, че могат да четат и пишат. При ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население, делът на лицата над 7 години, за които респондентът отговаря, че могат да четат и пишат, е малко по-висок – 92.2%.

Когато става въпрос за лицата над 16 годишна възраст, 88.1% от ромите, живеещи в обособени квартали посочват, че могат да четат и пишат, докато при ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население техният дял е 93.4%. За сравнение, делът на ромите над 16 годишна възраст, които твърдят, че могат да четат и пишат през 2011 г. е 87.4%. Налице е тенденция на спад на неграмотността при ромите като възрастовата група 8–18 г. се характеризира с по-висока грамотност в сравнение с кохортите между 19–45 г. Най-висока е неграмотността при групите, които са с ранни бракове и тези, които никога не са посещавали училище (над 85% неграмотни). Все пак

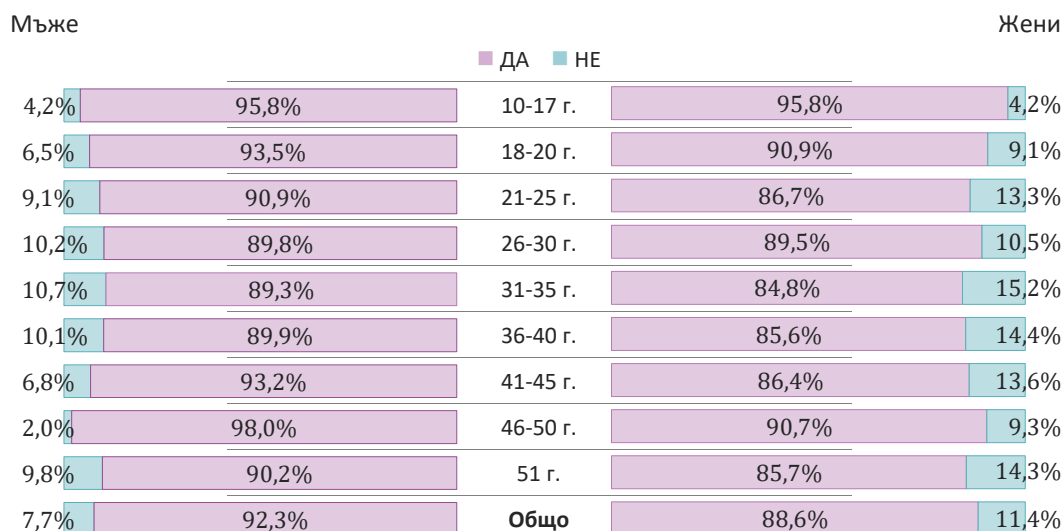
¹⁸ Измерена чрез самооценка на умението за четене и писане.

общият дял на лицата, за които е посочено, че не могат да четат и пишат е съответно 7.7% при мъжете и 11.4% при жените.

ФИГУРА 1.

Ниво на грамотност сред различните възрастови групи по пол, Col %

— Може ли тя/той да чете и пише?

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

Изследването показва много силна корелация между грамотността на лицата и шансовете им за реализация на пазара на труда. Сред неграмотните рискът да бъдат безработни е с 30% по-висок отколкото при останалите групи, а доходите им са значително по-ниски от тези на останалите роми. Те по-често са наети на временна или сезонна работа, като също така по-често биват наемани спорадично (от време на време). Делът на продължително безработните лица сред неграмотните е два пъти по-висок отколкото при останалите роми. В същото време, обхващането на тези лица в допълнителни курсове е изключително ниско. Под 1–2% от неграмотните роми са били включвани в различни курсове. Много по-често неграмотните са жени отколкото мъже (съотношението в рамките на групата по пол е 60%:40% в полза на жените). Това обяснява и високия дял неграмотни със статус „домакиня“. Най-голям дял от неграмотните са концентрирани във възрастовата група 26–45 г., вероятно защото в най-голяма степен са засегнати от прехода и провеждащите се в страната икономически и социални реформи, поради което са и поколението, останало с най-ниски образователни шансове сред ромите. Наблюдава се и една друга тенденция сред по-възрастните групи роми – неграмотността сред ромските жени да надвишава неграмотността сред мъжете. Това се вижда при всички възрастови групи, освен тези под 18 г., като най-отчетливо тази разлика е характерна за ромите над 30 години. Сред детските възрастови групи (10–17 г.) няма разлика в уменията за четене и писане между момчетата и момичетата (на база на тяхната самооценка). Това показва, че образователната система, както и други модернизационни процеси в ромските общности са успели да създадат сравнително равни шансове за грамотност между двете групи, но неравенствата все още остават значими по отношение на придобиваното формално образование. Към момента можем да кажем, че все пак от гледна точка на образователния

профил (завършено образование) ромските момичета остават с по-ниско образование в сравнение с ромските момчета. Двете групи се изравняват по отношение на най-високата образователна степен (висше образование), но по отношение на дела на завършилите средното образование все още момичетата в ромските общности изостават спрямо момчетата.

4.1.3 Посещение на училище

Изследването от 2019 г. показва, че делът на учениците, които посещават училище нараства във всички възрастови групи, като се запазва тенденцията делът на обхванатите в училище да е по-висок в ниските възрастови групи и с нарастване на възрастта делът на отпадащите да се покачва. Степента на обхващане в училище сред ромите, които живеят в квартали със смесено население, особено във високите възрастови групи, е по-висока (вж. ТАБЛИЦА 2). В двете изследвания (2011 и 2019) се забелязва сравнително равен дял ученици в отделните възрастови групи, които отсъстват често (поне един ден в седмицата или по-често). Изключение правят най-малките ученици, при които през 2019 г. забелязваме по-малък дял отсъстващи.

ТАБЛИЦА 2.

Посещение на училище в отделните възрастови групи

— Той/Тя посещава ли училище в момента?

— Колко често той/тя ходи на училище?

ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019

	Да	Не	Всеки ден	Отсъства един ден от седмицата	Отсъства повече от 4 дни в месеца
7-10 г.	95.30%	4.70%	93.00%	4.30%	2.70%
11-14 г.	91.60%	8.40%	90.80%	6.50%	2.70%
15-18 г.	63.00%	37.10%	90.20%	6.90%	2.90%
Общо, Row %	84.10%	15.90%	91.50%	5.70%	2.70%

БУСТЕР 2019

7-10 г.	90.90%	9.10%	97.50%	-	2.50%
11-14 г.	93.50%	6.50%	96.30%	-	3.70%
15-18 г.	73.50%	26.50%	96.00%	4.00%	-
Общо, Row %	86.20%	13.80%	96.70%	1.10%	2.20%

ПРООН 2011

7-10 г.	78.60%	21.40%	89.40%	7.80%	2.80%
11-14 г.	90.30%	9.70%	92.00%	4.00%	4.00%
15-18 г.	43.90%	56.10%	91.60%	4.80%	3.60%
Общо, Row %	71.60%	28.40%	90.80%	5.70%	3.40%

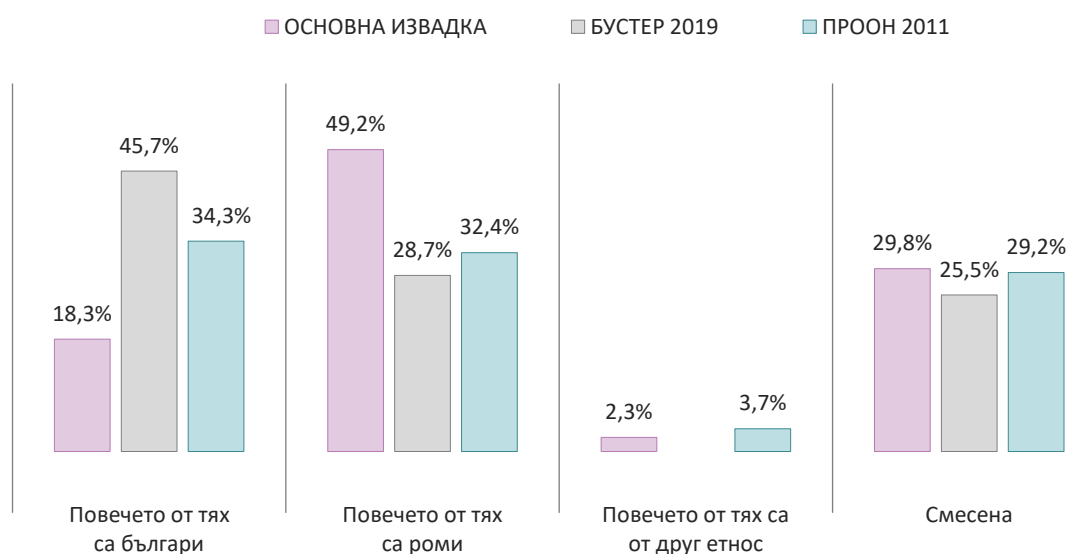
Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

Делът на учениците, които посещават смесени училища се запазва приблизително същия и през двете години на изследване. В същото време, делът на учениците, които посещават училища с преобладаващо български етнически произход намаляват почти два пъти. Увеличава се делът на учениците в училища, където има концентрация на ученици от ромски произход – почти всяко второ дете от ромски етнически произход се обучава в училище, където ромите преобладават.

ФИГУРА 2.

Етнически състав на посещаваните от ромски деца училища

— **Каква е етническата принадлежност на мнозинството на неговите съученици?**
(Сред учениците, които ходят на училище)

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

4.1.4 Най-високо завършено образование

За да представим протичащите тенденции по отношение на най-високата степен на завършено образование ще разгледаме отделните възрастови групи, което ще ни позволи да илюстрираме как във времето, макар и бавно, образователния статус на ромските общности се повишава. Данните ясно показват, че във възрастовата група над 41 г. най-голям дял от ромското население е придобило основно образование (между 45–49% за отделните възрастови кохорти). Постепенно през годините делът на ромите, които завършват средно образование нараства (от 17% при кохортите над 50 г. на 35% при 21–25 годишните). Заедно с това нараства и делът на лицата, получили полувисше и висше образование.

С най-високо образователен профил са групите между 21 и 30 години. Делът на лицата с начално и по-ниско образование постъпателно намалява. В същото време обаче, е налице една тревожна картина – поколението, което сега е на възраст между 31–40 г. се характеризира с по-високи от другите възрастови кохорти дялове на лицата с начално и по-ниско образование. Това е поколението, което в най-голяма степен претърпя

негативите на образователните реформи и негативните тенденции на пазара на труда, което се отрази на мотивацията им и на образователния им статус, а както ще видим в следващия раздел – и на статуса им на заетост. До голяма степен този образователен профил повлия и на отношението и възможностите за образование на техните деца като, както се вижда от ТАБЛИЦА 3, делът на младежите с начално образование във възрастовата група 18–20 г. се покачва в сравнение с предходните кохорти, което е сигнал, че паралелно с нарастване на нивото на образование, в определени групи е налице все още голям дял ранно напускане на образованието.

ТАБЛИЦА 3.

Образователен статус на отделните възрастови кохорти

— **Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?**

	години								Общо
	18-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51 +	
Никога не е посещавал училище или друго обучение	0.6%	3.1%	5.3%	7.3%	3.2%	3.5%	1.9%	5.3%	4.3%
Никакво / незавършено начално	4.8%	5.4%	7.5%	7.3%	8.5%	6.2%	6.3%	6.4%	6.6%
Начално (1-4 клас)	17.3%	13.4%	16.8%	20.8%	24.1%	21.2%	20.2%	21.3%	19.9%
Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7 клас)	45.8%	37.9%	38.9%	41.2%	40.1%	48.2%	44.7%	48.4%	43.7%
Средно	31.5%	34.8%	26.8%	20.4%	23.4%	17.7%	25.0%	16.6%	22.9%
Полувисше (2 или 3 г.); колеж		1.8%	1.2%	0.7%	0.4%	0.9%		1.3%	0.9%
Висше		3.6%	3.4%	2.4%	.4%	2.2%	1.9%	0.8%	1.7%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

Сред групите над 18 г., делът на лицата, които са завършили само начално образование е около една пета, 44% са завършили основно образование, а около 23% са завършили средно образование. Делът на висшистите в тази възрастова група е около 1.7%. Най-младата кохорта, която на практика има възможност да е завършила колеж или университет към момента на изследването, (21–25г.) има още по-високи образователни резултати (5.4% висше или полувисше образование, 35% със средно образование). Въпреки това и сред тази група делът на лицата с основно образование остава висок (38%), а хората с начално и по-ниско образование в тази група, макар и да намаляват, все още имат значителен дял (общо 22%).

ТАБЛИЦА 4.

Профил на завършеното средно образование в различните възрастови групи

	години									
	1-17	18-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51+	Общо
Обединено училище (1-10 клас)	4.4%	7.6%	7.0%	3.7%	4.1%	2.8%	5.2%	1.9%	3.3%	4.1%
Професионална гимназия /техникум/ СПТУ	5.0%	24.0%	21.0%	17.7%	13.7%	14.0%	8.2%	14.2%	11.6%	11.3%
Общообразователна гимназия (8-12 клас)	2.1%	9.9%	5.7%	3.4%	2.4%	4.2%	2.2%	5.2%	2.7%	3.3%
Средно общо образователно училище (СОУ, СУ, ЕСПУ) (1-12 клас)	9.7%	14.6%	17.9%	14.0%	14.0%	10.1%	12.6%	15.1%	6.5%	11.0%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

Разликата до 100% е за сметка на останалите образователни степени.

През последните години се наблюдава тенденция за увеличаване на младите хора от ромски произход, които завършват средно професионално образование. Подобен феномен е характерен и за периода преди 1989 г., но след това, с реструктуриране на икономиката и закриване на много производства, отбеляза спад (в началото на 90-те години) и едва през последните години отново започва да се увеличава делът на лицата, които завършват професионални гимназии. Тази тенденция е съпътствана и с увеличаване на дела на младите хора, които завършват средно образование, поради което делът на завършилите професионални гимназии във възрастовите групи 18-25 г. е по-висок от завършилите професионално образование във възрастовите групи над 46 г., но все още, вътре в рамките на завършилите средно образование делът на професионалното средно образование не достига нивата от преди 1989 г.

Във всяка една от изследваните възрастови групи, делът на ромите със средно и по-високо образование сред тези, живеещи в райони със смесено население или с преобладаващо българско население е по-висок. Тези тенденции ясно показват, че при ромите, които живеят заедно с други общности, образователния профил, начинът на живот и останалите социални и демографски характеристики се доближават до тези на мнозинството, макар и все още по дял на лица с основно образование те да остават с относително високи стойности. Въпреки позитивните тенденции за по-високо образование, дори и в тази група все още има около 7% без образование, 13% с начално образование и 38% с основно или прогимназиално образование. Делът на лицата със средно образование сред ромите, които живеят в територии със смесено или с преобладаващо българско население е около 35%, което е с 12 п.п. повече от средното образование при ромите над 18 г., живеещи в територии с преобладаващо ромско население.

ТАБЛИЦА 5.

Образователен профил на изследваните ромски общности през 2019 и 2011 г. и данни на НСИ и Евростат за образователната структура на пълнолетното население в страната през 2011 и 2018 г.

— Какво е нейното/ неговото най-високо завършено образование?

(Анализирана съвкупност от лица на възраст 18 и повече години)

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	Евростат 2018	НСИ 2011	
				данни България	Преброяване на населението	
				Населението на страната 18-74 г.	Населението на страната 18+	Самоопреде лили се като роми 20+
Никога не е посещавал училище или друго обучение	4.2%	3.0%		NA	1.1%	11.1%
Никакво/ незавършено начално	6.6%	4.4%	17.8%	NA	1.1%	10.7%
Начално (1-4 клас)	19.7%	12.7%	32.0%	NA	5.3%	27.9%
Основно (5-8 клас) или прогимна- зиално (5-7клас)	43.2%	37.7%	36.2%	20.1%*	22.4%	40.8%
Средно	22.7%	34.9%	13.5%	55.2%	48.3%	9.0%
Полувисше (2 или 3 г.); колеж	0.9%	0.3%	0.1%			
Висше	1.7%	6.6%	0.3%	24.7%	21.8%	0.5%
Не знае	1.0%	0.3%				

*Основно и по-ниско

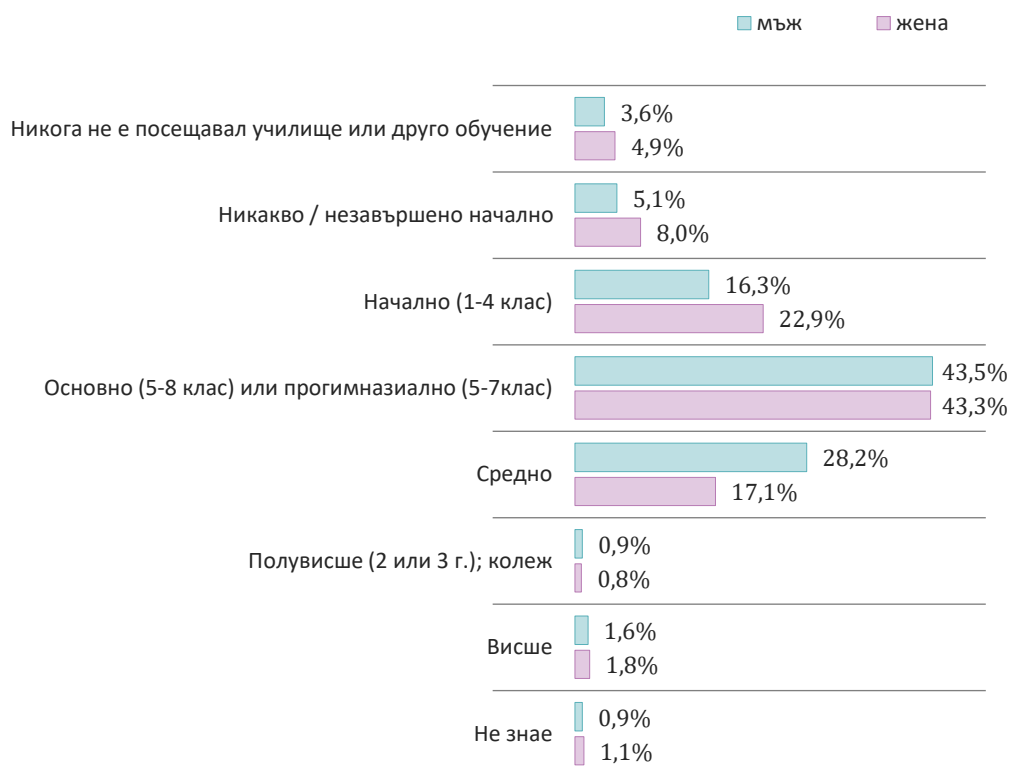
Разликата е статистически значима при $P < 0.05$

Интересни и статистически значими са разликите в резултатите по пол. Делът на момчетата, които завършват средно образование при най-младите кохорти е с около 17 п.п. по-висок отколкото при момичетата (във възрастовата група 19-25 г. при момчетата 43% са завършили средно образование докато при момичетата в същата възрастова група 26% са завършили средно образование, вж. ТАБЛИЦА 44). Въпреки някои стереотипи и социо-културни пластове, момичетата догонват младежите по степен на завършено висше образование (но само на това образователно ниво, при останалите степени те изостават, вж. ФИГУРА 3), което индикира за протичащи процеси на нарастване на интереса към

висше образование сред девойките. Делът на висшистите сред най-младите поколения може да бъде най-коректно анализиран във възрастовата група 26-30, когато възрастово можем да видим в един по-финализиран вид усилията за завършване на висше образование. В тази група имаме едни от най-високите дялове висшисти сред ромите, което показва, че тенденцията през последните години е за повишаване дела на записалите и завършили висше образование роми.

ФИГУРА 3.

Образователен статус на ромските общности над 18 г. по пол

Макар и да не е налице статистически значима разлика, данните показват, че ромските момичета в най-младите възрастови групи по-често записват и завършват висше образование от момчетата. Дали и доколко тази разлика по пол ще придобие статистически значими стойности, ще покаже времето. Към 2019 г. данните ясно показват, че делът на момчетата с висше образование е по-висок във възрастовата група 21–30 г. отколкото при момчетата в същата възрастова група. В следващите възрастови кохорти тази разлика намалява или дори съотношението се обръща. Това показва, че към момента делът на момчетата, които записват и завършват висше образование, е по-висок от дела на момчетата. Също така ромските момичета – достигнали до записване на висше образование – в по-голяма степен го завършват навреме и по-малко отлагат завършването си от момчетата.

По-високата активност по-отношение на записване и завършване на висше образование при момчетата е видна и от следния въпрос: „той/тя учил ли е някога висше образование?“ и „той/тя завършил ли е?“, вж. ТАБЛИЦА 6.

ТАБЛИЦА 6.**Учили и завършили висше образование по пол**

	Мъж	Жена
Учили някога висше образование	1.80%	2.10%
В момента учи	0.60%	0.80%
Завършили някога висше образование	1.30%	1.50%

Тази тенденция се вижда при всички кохорти, но е най-отчетлива при младите възрастови групи (19–24 г. и 25–30 г., вж. ТАБЛИЦА 43).

Делът на успешно завършване при момчетата и при момичетата (средно за всички възрастови групи) е в рамките на около 72%. Този коефициент варира в различните възрастови кохорти, тъй като това е динамичен процес. Може да се предположи, че в по-голям риск от незавършване са момчетата. Също така, в динамика, чрез анализ на данните по възрасти през последните години се наблюдава увеличение на дела на момичетата от ромския етнос, които завършват висше образование.

4.1.5 Години обучение в различните образователни степени без придобиване на диплома

Делът на ромите, които са се обучавали в различни образователни степени без да придобият диплома е както следва:

ТАБЛИЦА 7.**Дял на ромите, които са се обучавали в различните образователни степени без придобиване на диплома**

	Момчета	Момичета
Начално	2.10%	3.00%
Основно	6.70%	8.80%
Средно	3.50%	3.50%

Общо 12.3% от момчетата учат допълнителни между 1 и 2 години, без да придобиват диплома, а този дял при момичетата е по-висок – 15.3%.

Лицата във възрастовите групи 36–45 г. и 46–55 са били най-уязвими и в най-голяма степен са прекъсвали по-рано при взети 1–2 години от съответната степен. Ясно се вижда, че ранните бракове са в много силна корелация с броя години в образование без придобиване на образователна степен.

4.1.6 Профил на завършилите средно образование

Отчетливо се наблюдава следната тенденция при завършване на средно образование при ромите – по-младите кохорти завършват в по-голяма степен средно образование отколкото по-възрастните. В същото време обаче, все още – дори и при по-младите – делът на момчетата, които завършват средно образование в сравнение с момчетата е по-нисък. Зависимостта между завършилите средно образование и тези, които са посещавали детска градина, е ясно проследима, като това е с еднаква степен на валидност и при двата пола. И при момчетата, и при момичетата, шансът да завършат средно образование се увеличава, ако са били обучавани в смесени училища, заедно с представители на другите етнически групи или в училища, в които преобладаващата част от учениците са от български етнос.

Шансът за завършване на средно образование при лицата, които са сключили ранен брак намалява два пъти (лицата със средно образование при по-късните бракове са около 32%, докато при тези с ранен брак шансът за завършване на средно образование е 15% при момчетата и 10% при момичетата).

Преобладават лицата със завършено средно професионално образование (56%) като спрямо предходни периоди, делът на завършващите средно професионално образование нараства (вж. ТАБЛИЦА 4). Видът на завършеното средно образование не влияе върху шансовете за завършване на висше образование. И в трите вида средно образование приблизително еднакъв дял роми продължават да учат висше образование.

Лицата със средно професионално образование по-често са заети като квалифицирани (49% от тях) или, в част от случаите, като ниско-квалифицирани работници (20%), докато поради липса на професия, лицата със средно общо образование по-често заемат позиция на неквалифицирани или ниско квалифицирани работници.

ТАБЛИЦА 8.

Професионален статус на лицата в зависимост от профила на последното завършеното училищно образование

— Каква е/беше позицията на лицето на текущата или предходна работа?	— От какъв тип е училището, в което учи/ е учил последно?						Средно за съвкупността
	Начално училище	Основно училище	Обединено училище (1-10 клас)	Професионална гимназия /техникум/СПТУ	Общобразователна гимназия (8-12 клас)	Средно общо образователно училище (СОУ, СУ, ЕСПУ) (1-12 клас)	
Собственик на собствен бизнес	.8%	3.6%	2.8%	7.7%	7.4%	12.2%	5.0%
Управител на предприятието, поделението		0.1%			2.9%	0.9%	0.3%
Специалист		0.1%		3.3%	2.9%	1.8%	1.3%
Служител с ръководни функции		0.1%		1.8%	1.5%	1.8%	0.9%
Служител в офис		0.1%		1.8%	2.9%	0.9%	0.7%
Ръководител на екип/бригада/техник				1.5%	1.5%	0.5%	0.6%
Квалифициран работник	8.4%	13.5%	11.3%	48.9%	26.5%	32.4%	20.8%
Ниско-квалифициран работник	21.0%	39.3%	28.2%	19.9%	22.1%	28.4%	32.3%
Неквалифициран работник	69.7%	43.2%	57.7%	15.1%	32.4%	21.2%	38.1%

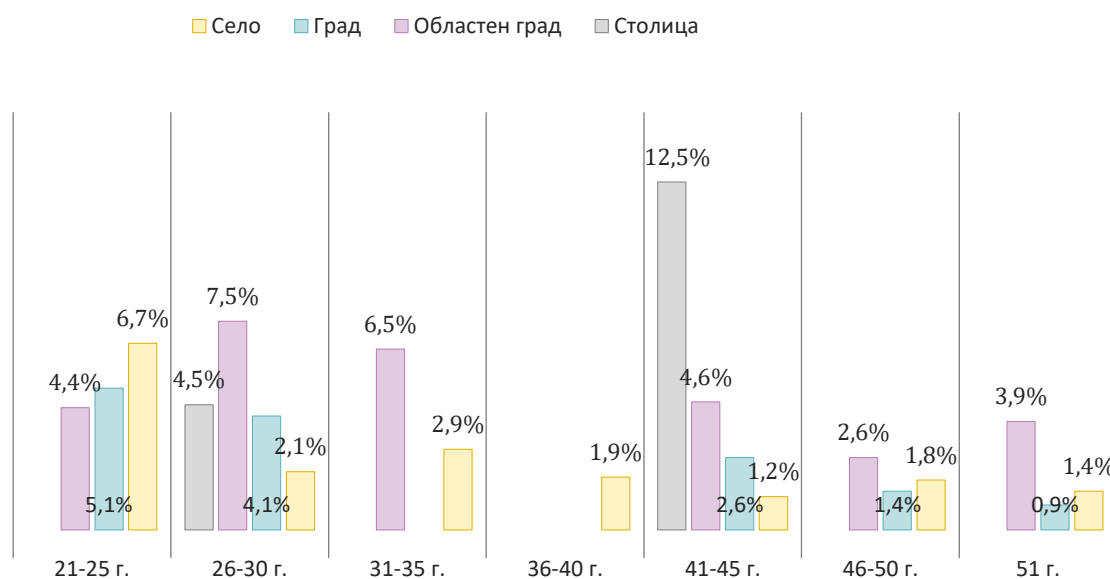
Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

4.1.7 Профил на завършилите висше образование

Увеличава се делът на завършилите висше и полувисше образование (колеж) при младите роми. Той е по-висок при момичетата, отколкото при момчетата. Прави впечатление, че делът на лицата, които са с висше и полувисше образование в младите възрастови групи (21–25 г.), е малко по-висок в малките градове и селата, отколкото в областните градове.

ФИГУРА 4.

Дял на завършилите висше и полувисше образование по възрастови групи в различните типове населени места в страната

Вероятната причина за това е, че в областните градове политиките за интеграция не могат да работят толкова ефективно и достъпът на ромите до качествено образование в смесени училища е по-затруднен, поради специфики на урбанизираните територии, гъстота на населението в ромските махали и др. В този смисъл ефективността в малките населени места е дала своя резултат и делът на ромите с висше образование сред най-младите групи в малките градове и селата е по-голям, нещо, което не е типично за останалите етнически групи. В този случай може да се направи предположение и на обстоятелството, че ромите с висше образование се завръщат в родните си места и търсят реализация там, където е разширеното семейство – за разлика от висшистите от другите етнически групи, които се насочват към големите икономически центрове и чужбина. Друга хипотеза би могла да бъде, че след като получат висше образование, те вече не живеят в кварталите и не се самоидентифицират като роми.¹⁹

Налице е тенденция също така през последните години да спада делът на младите роми, които завършват полу-висше образование (колеж), което е резултат от реструктуриране на образователната система и отпадане на степента „полувисше образование“ и

¹⁹ В рамките на настоящето изследване няма инструмент, с който да може да се измери подобна хипотеза, но тя може да залегне в бъдещи изследвания, които да я проверят.

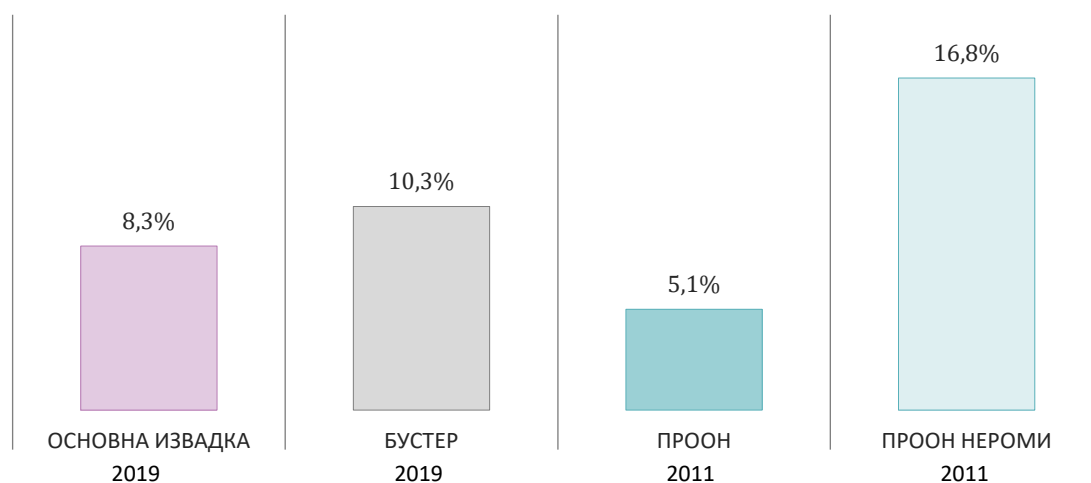
предлагането на степента „професионален бакалавър“. Към момента интересът към двете образователни степени на висшето образование при момчетата и при момичетата е сходен. Няма тенденция едните да завършват магистърска степен с по-голяма интензивност от другите.

4.1.8 Участие в обучителни курсове или стажове за възрастни

Делът на ромите над 14 г., които някога са посещавали обучителни курсове, е много нисък (8.3%), но в сравнение с 2011 г. техният дял нараства с 3.2 п.п. (през 2011 те са били 5.1%).

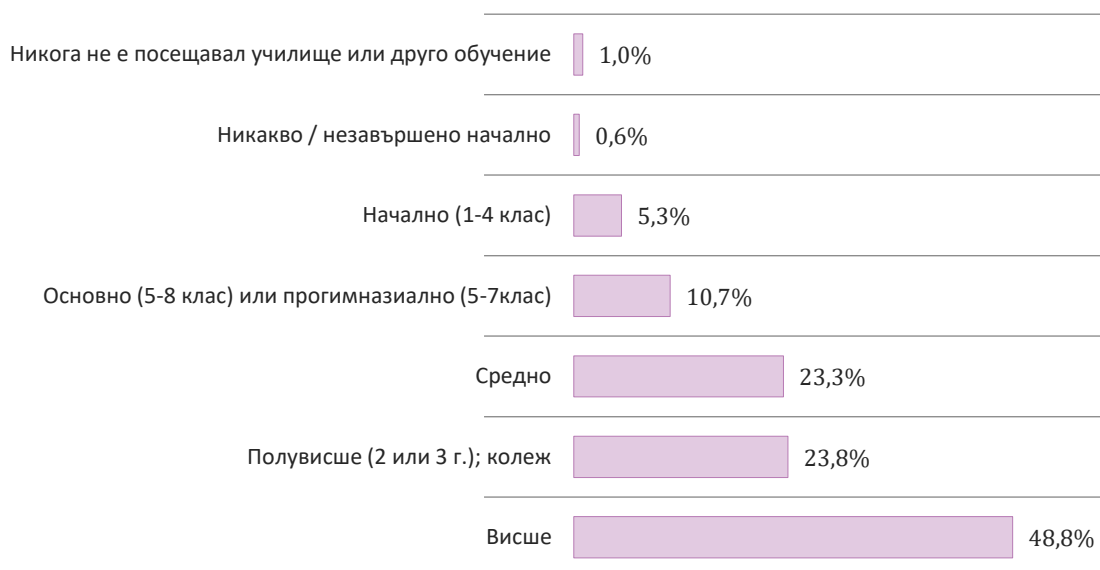
ФИГУРА 5.

Участие в обучителни курсове сред четирите изследвани групи

ФИГУРА 6.

Дял на посещавалите обучителни курсове според степента на завършено образование

По-голям интерес към курсове за професионална квалификация проявяват завършилите професионални гимназии. От една страна, тази група надгражда своето образование с допълнителни обучения, а от друга, ги използва като инструмент за преквалификация и адаптация към изискванията на пазара на труда, тъй като при професионалното образование разминаването между учебни програми и учебно съдържание и изискванията на пазара на труда са най-осезаеми.

ТАБЛИЦА 9.

Посещавали обучителни курсове в зависимост от степента им на последно завършено училищно образование

— **От какъв тип е училището, в което учи/ е учил последно?**

Начално училище	1.9%
Основно училище	8.7%
Обединено училище (1-10 клас)	6.3%
Професионална гимназия /техникум/СПТУ	28.6%
Общообразователна гимназия (8-12 клас)	16.9%
Средно общо образователно училище (СОУ, СУ, ЕСПУ) (1-12 клас)	21.1%
Спортно училище	16.7%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

В повечето случаи обучителни курсове посещават лица със средно или по-високо образование. Най-голям дял от лицата са посещавали курсове за професионално обучение (5.3%). Към тях интерес проявяват основно ромите със средно образование (15%), тъй като тези курсове дават специфична професия. Делът на лицата с основно образование, които са посещавали някога курсове за професионално обучение, е едва 6.7%. Това показва, че в тези групи е налице слаба мотивация за придобиване на професия чрез допълнителни квалификационни курсове. Най-активни в професионалните курсове са лицата от възрастовата група 46-55 г., която е била най-обхваната от допълнителна квалификация. Към курсове за езици или компютърна грамотност по-голям интерес проявяват ромите с висше образование или учащите. Лицата, участвали в курсове, в по-голяма степен са заети на постоянна работа, отколкото тези, които не са участвали, като последните работят основно временна, сезонна или спорадична работа, а участвалите в курсове – на постоянна.

ТАБЛИЦА 10.

Посещение на различни типове обучителни курсове в зависимост от най-високото завършено образование

— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?	— Какъв курс е посещавал или посещава в момента?			
	Езиков курс	Компютърна грамотност	Курс за професионално обучение	Друг
Никога не е посещавал училище или друго обучение	-	-	0.4%	-
Никакво / незавършено начално	0.3%	0.8%	0.3%	-
Начално (1-4 клас)	0.3%	0.7%	2.8%	1.0%
Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	0.4%	1.5%	6.7%	1.3%
Средно	2.7%	4.1%	15.0%	1.2%
Полувисше (2 или 3 г.); колеж	3.8%	-	7,7%	-
Висше	23.3%	9.3%	4.7%	12.0%
Общо	1.1%	1.7%	5.3%	0.5%

Участието в професионални курсове намалява наполовина риска от безработица на лицата, като в същото време, намалява риска от продължителна безработица.

ТАБЛИЦА 11.

Дял на безработните сред лицата, които са участвали в обучение и сред неучаствалите, Col %

	Участвали в обучение	Неучаствали в обучение
Безработни	9%	22%
Продължително безработни	6%	11%

Участието в професионални курсове има положителен ефект върху готовността за стартиране на самостоятелна предприемаческа активност (нагласи), както и на реалната самостоятелна заетост (по-висок дял на самонаетите сред лицата, които са преминали професионални курсове). Преминалите професионални курсове също така по-често заемат ръководни позиции в сферата, в която работят.

ТАБЛИЦА 12.

Степен на участие в обучителни курсове сред различните групи лица според статуса им на заетост, Row %

— С какво се занимава в момента лицето?

	Посещавали обучителни курсове
Работа на пълен работен ден	20.0%
Работа на непълен работен ден	11.6%
Самонает	27.9%
Работи за семейния бизнес / ферма	24.1%
Домакин/я през цялото време (грижи за дома/деца /роднини)	5.2%
Отпуск по майчинство	5.6%
Не работи/безработен	5.5%
Ученик / студент	20.0%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

Сравнение между профила на лицата, които са участвали в обучителни курсове и тези, които не са участвали, показва, че лицата, които са участвали имат по-високи шансове за заетост, при това по-често са наемани на позиции, които изискват висока или средна квалификация, заемат ръководни позиции, като това се отразява на доходите им. На ФИГУРА 7 и ФИГУРА 8 е съпоставен профилът на двете групи като в ляво са представени характеристиките на лицата, които са посещавали обучителни курсове, а в дясно – на лицата, които не са посещавали такива курсове като големината на сферите отразява големината на подгрупата в рамките на двете подсъвкупности – участвали в обучение и неучаствали в обучение. Ясно се вижда разликата във вътрешната структура на двете групи. Една от спецификите е, че лицата, които имат средно професионално или друго средно образование са по-обучаеми и по-често се включват в такива курсове.

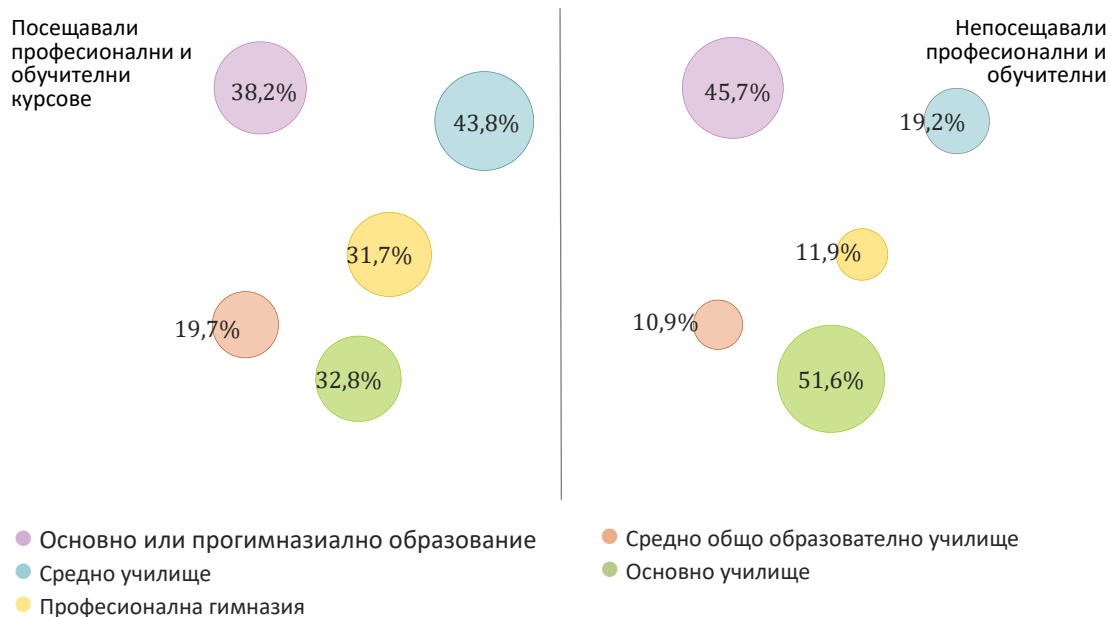
Лицата, които са участвали в други обучителни курсове (езикови, компютърни и др.), по-често са заети с офис дейности, експертна работа или ръководни дейности.

Освен, че се характеризират с по-висока заетост, участвалите в допълнителни квалификационни курсове по-често работят държавна работа в сравнение с лицата, които не са участвали в обучителни курсове.

Структурата на доходите на двете групи също се различава значително. На ФИГУРА 9 се вижда, че лицата, които са участвали или в момента участват в обучителни курсове имат по-високи доходи от останалите.

ФИГУРА 7.

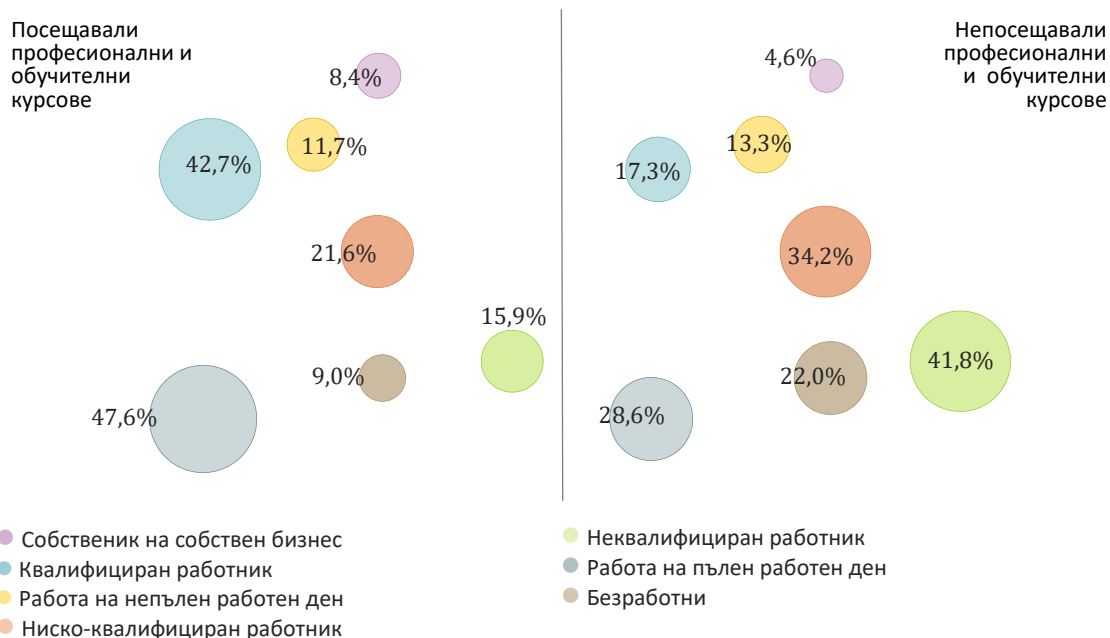
Профил на лицата, които са посещавали професионални и обучителни курсове в сравнение с профила на лицата, които не са посещавали такива курсове по тип на училището

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

ФИГУРА 8.

Профил на лицата, които са посещавали професионални и обучителни курсове в сравнение с профила на лицата, които не са посещавали такива курсове по тип на заеманата длъжност и статус на заетост

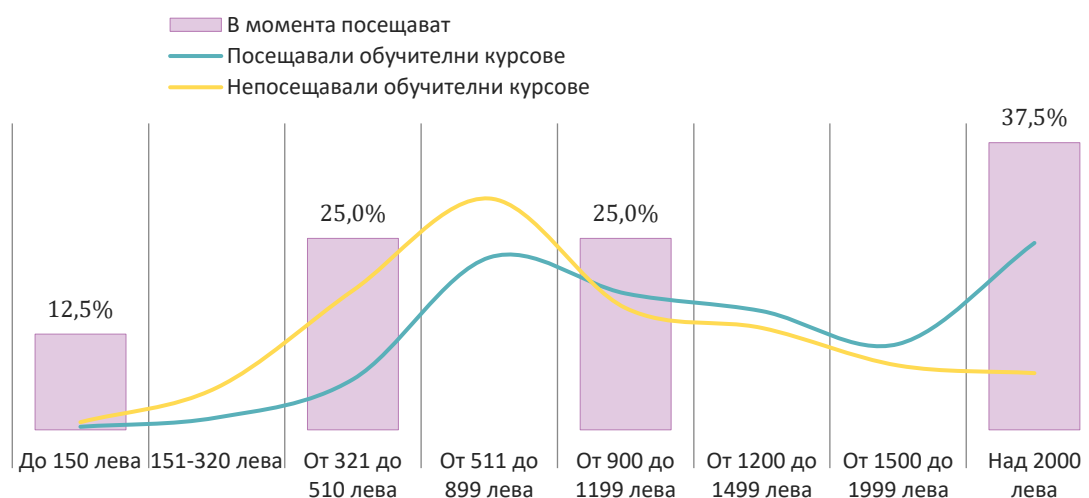

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

Забележка: Големината на балончетата отговаря на дела на съответната група сред посещавалите и непосещавалите обучителни курсове.

ФИГУРА 9.

Доход на лицата, които участват или са участвали в обучителни курсове в сравнение с дохода на лицата, които не са участвали

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

4.1.9 Фактори, влияещи върху образователните постижения на ромите

Настоящото изследване не може да изследва в дълбочина всички фактори, които влияят върху образователните постижения на ромите, тъй като за повечето от тях е необходима ретроспективна информация за статуса на лицата и техните домакинства през детството и юношеството им. В рамките на наличните данни в настоящото изследване, ясно се открояват следните фактори, които влияят със статистическа значимост върху образователните постижения на ромите: възрастта на сключване на първи брак, броя години посещение на детска ясла/ детска градина, броя членове на домакинството, образованието на другите възрастни членове на домакинството, разход на глава от домакинството и типа населено място, в което живее лицето. Тези променливи със сигурност не представят изчерпателно всички фактори, които влияят на образователните постижения, а само тези, които могат да бъдат идентифицирани в настоящото изследване, и майки предвид неговата специфика и инструментариум.

Тъй като посочените по-горе променливи могат да са както фактори, които влияят на образователните постижения, така и резултат от образователния и икономическия статус на лицето в зряла възраст, анализът минава през различни възрастови кохорти. Когато анализираме тези променливи като фактори, които влияят върху образователните постижения използваме възрастовите групи 18-25 и 23-27 г. (първата, за да проследим образователните резултати за всички степени до средно образование, а втората, за да проследим завършилите висше образование). Избираме тези възрастови групи, тъй като те са първите кохорти, които реално имат практическа възможност да придобият всички

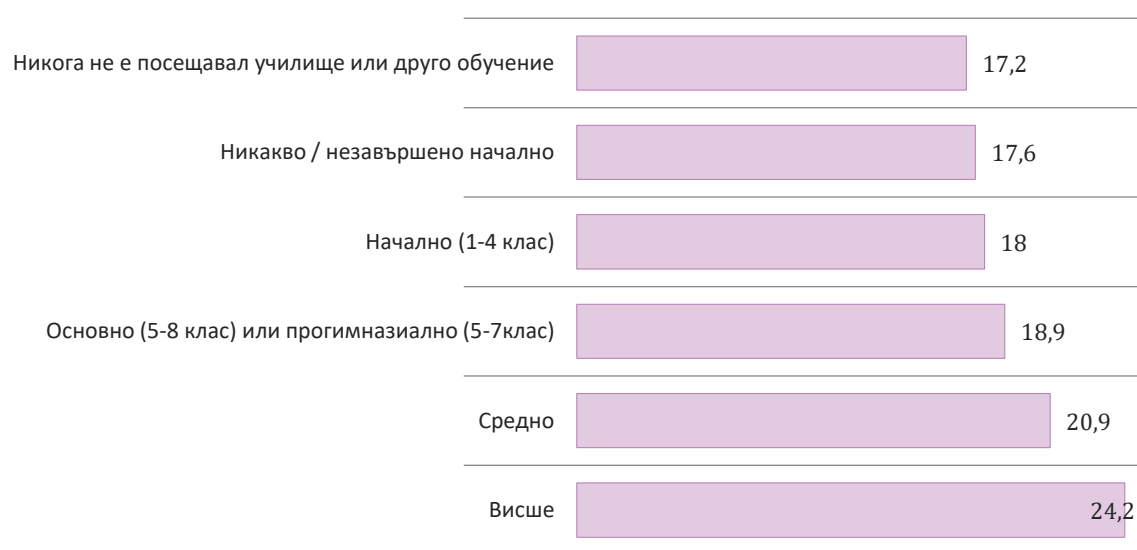
анализирани степени на образование²⁰ и все още можем да изолираме посочените променливи като фактор за образователния статус, а не като резултат от образователния им статус. При анализа на посочените променливи като резултат използваме всички лица на възраст над 35 г.

– Ранни бракове

Един от факторите, който има статистически значимо отражение върху степента на най-високо завършено образование са ранните бракове. Сключването на брак преди навършване на 18 г. намалява вероятността за завършване на средно образование при момчетата до едва 12%, а при момчетата до 18%. (вж. ТАБЛИЦА 13). Ранните бракове влияят главно на шансовете за завършване на средно образование. По отношение на останалите образователни степени, по-късните бракове, макар и да увеличават шансовете за по-високо образование, все още около една трета от мъжете и две пети от жените остават с основно образование, макар и да са сключили брак след 18 г. Средната възраст на сключване на брак при различните образователни групи нараства, с нарастване на образователната степен.²¹ Промяната в средната възраст на сключване на брак е сравнително малка (под една година е разликата между отделните възрастови подгрупи ромии с тенденция възрастта на сключване на първи брак леко да нараства).

ФИГУРА 10.

Средна възраст на сключване на първи брак в различните образователни степени, год.

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

²⁰ Първата група дава възможност да се анализират резултати за всички степени до средно образование, а втората да се анализират факторите за завършване на висше образование.

²¹ Настоящото изследване показва, че средната възраст на сключване на брак в ромските общности е 20.27 години при мъжете и 17.86 при жените. За сравнение през 2018 г. средната възраст при сключване на първи брак в България за мъжете и жените е съответно 31.7 и 28.7 години. Т.е. разликата между ромските общности и цялото население на страна е 11 години.

ТАБЛИЦА 13.

Връзка между възраст на сключване на първи брак и най-високото завършено образование, Row %

(Сред лицата на възраст над 24 г.)

		— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?							Не знае
		Никога не е посещавал училище или друго обучение	Никакво / незавършено начално	Начално (1-4 клас)	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7 клас)	Средно	Полувисше (2 или 3 г.); колеж	Висше	
— На колко години се е оженил / омъжила?									
МЪЖ	До 18 години	4.7%	7.5%	20.6%	48.9%	15.3%	1.4%	0.3%	1.4%
	19-25 години	1.2%	4.4%	15.6%	43.6%	32.5%	.5%	1.9%	.2%
	26-35 години	1.2%	3.7%	6.1%	35.4%	42.7%	1.2%	8.5%	1.2%
	Над 35 години				37.5%	50.0%		12.5%	
	Общо	2.5%	5.4%	16.5%	44.7%	27.4%	0.9%	2.0%	0.7%
ЖЕНА	До 18 години	6.1%	9.6%	26.5%	46.0%	10.4%	0.4%	0.4%	0.6%
	19-25 години	1.5%	3.9%	17.0%	41.4%	31.0%	1.5%	3.9%	
	26-35 години	2.6%	5.3%	15.8%	39.5%	28.9%		5.3%	2.6%
	Над 35 години		50.0%	50.0%					
	Общо	4.5%	7.8%	23.2%	44.2%	17.4%	0.7%	1.7%	0.5%

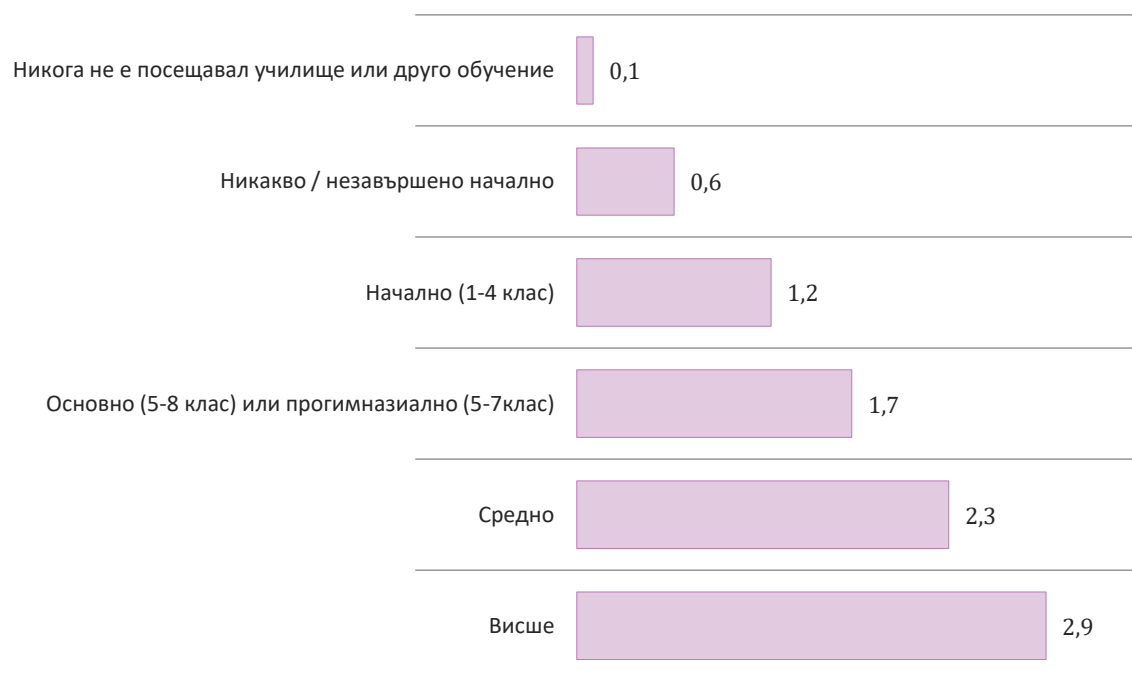
– Посещение на детска градина

Другият статистически значим фактор, който оказва влияние на степента на най-високо завършено образование е продължителността на посещение на детска градина. Шансовете за завършване на по-високо образование нарастват при лицата, които са посещавали по-дълго детска ясла и детска градина по отношение на всички образователни степени след началното образование. Придобиването на начално образование е постижимо с голяма вероятност и без посещение на детска ясла или градина, но за всяка следваща образователна степен, времето прекарано в детска ясла/детска градина има съществено влияние. Две години посещение на детска ясла и детска градина е съпътствана с нарастване на шансовете за получаване на една степен по-високо образование при всяка следваща степен след началното образование (1-4 клас), отколкото би било постигнато без посещение на детска градина.

Вероятността да завършат средно образование при лицата, които изобщо не са посещавали детска градина е едва 15%. При посещаващите детска ясла/детска градина шансът за завършване на средно образование варира между 29% при посещаващите една година и 39% при посещаващите 4 години.

ФИГУРА 11.

Среден брой години посещение на детска ясла/детска градина при различните образователни подгрупи

ФИГУРА 12.

Дял на лицата посещавали и непосещавали детска градина сред различните образователни подгрупи

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

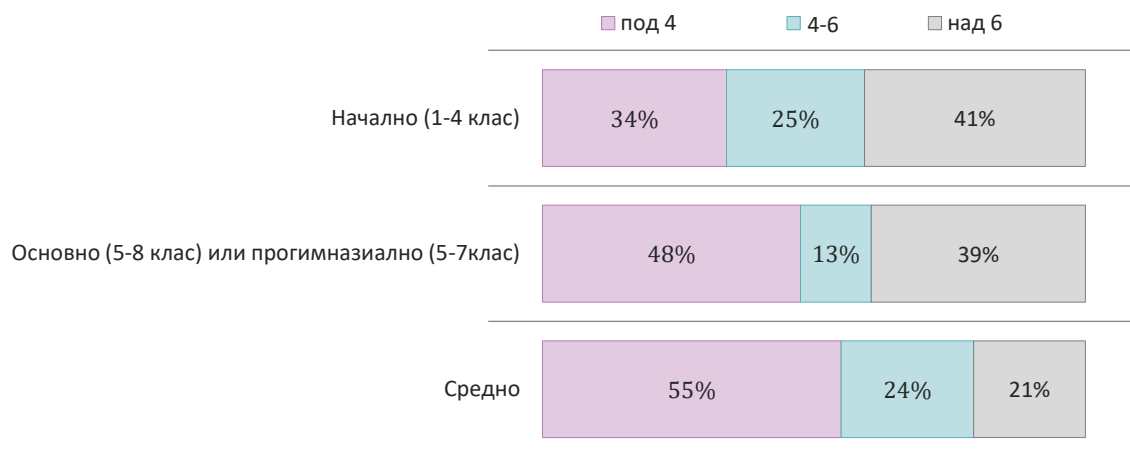
– Брой членове на домакинството

Другият фактор, който има статистически значимо влияние върху образователните постижения на ромските общности, измерени чрез степента на най-високо завършено образование е броят членове на домакинството. За да установим тази връзка приложихме анализа върху лицата на възраст 18–25 и 23–27 г., за да можем да проследим младежите, които завършват през последните години, тъй като в тази възрастова група все още преобладаващата част от тях живеят със своите родители, а не са самостоятелни домакинства, които те са създали в последствие²². При всички условности на този метод, можем ясно да направим заключение, че шансовете за получаване на средно образование при младежите от домакинства с 5 и повече души спада три пъти. В същото време, във възрастовата група 23–27 г. при младежите от домакинства с 5 и повече души шансовете за завършване на висше образование намаляват близо десет пъти.

²² За да подсилим прецизността на този анализ изолирахме само респонденти, които не са глава на самостоятелно домакинство или не са в ролята на съпруг/съпруга на глава на домакинство.

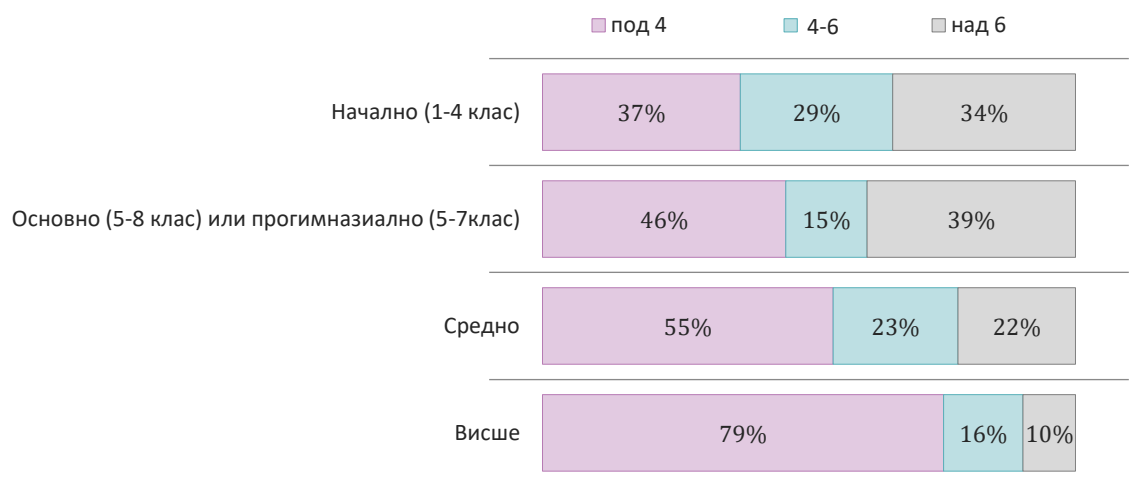
ФИГУРА 13.

Брой членове на домакинството при лицата на възраст 18-25 г. в различните образователни групи

ФИГУРА 14.

Брой членове на домакинството при лицата на възраст 23-27 г. в различните образователни групи

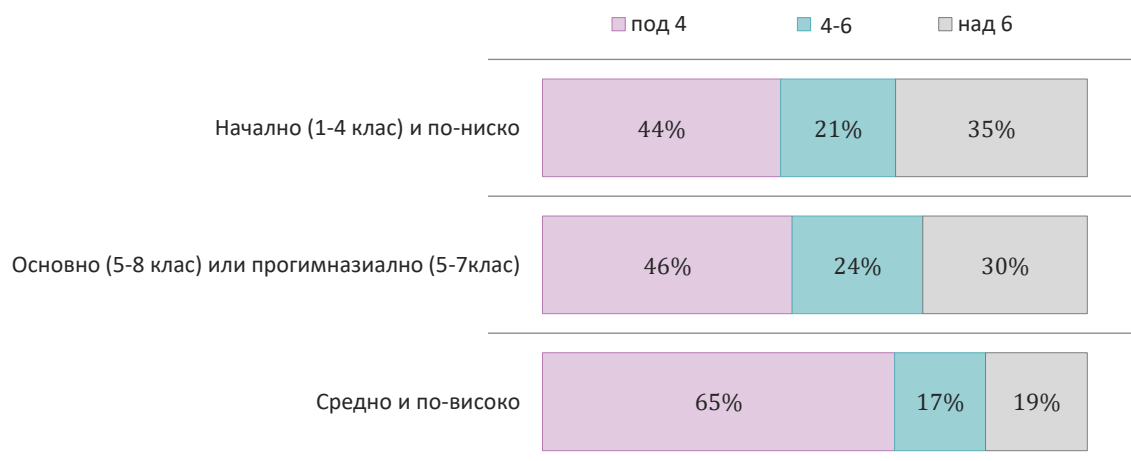

Освен влияние на броя членове на домакинството върху образователните шансове е налице и друга зависимост – влияние на образованието върху броя членове на домакинствата. Тази зависимост е проследена при лицата на възраст 30-40 г.²³ При лицата с по-високо образование във възрастовата група 30-40 г. броят членове на домакинствата спада. Т.е. колкото по-образовани са членовете на домакинството, толкова шансовете им нуклеарното семейство да се отдели да живее в самостоятелно домакинство нарастват, а броят на децата в семейството намалява.

²³ Тази възрастова група е избрана, тъй като при по-възрастните кохорти имаме едночленни и двучленни домакинства поради факта, че са останали само двама родители, чиито деца са се отделили. За да избегнем този генерационен ефект, анализът е приложен само върху възрастовата група 30-40 г.

ФИГУРА 15.

Брой членове на домакинствата при различните образователни групи на възраст 30-40 г.

– Образование на другите възрастни членове на домакинството

За да изследваме влиянието на образованието на възрастните членове на домакинството върху най-високото завършено образование сме използвали лицата във възрастовата група 23-35 г., за които можем да имаме най-завършена картина на образователните резултати без отражение на поколенческите специфики²⁴, съпоставяйки ги с наличната информация за тях самите и техните домакинства. Въпреки това, този анализ има своите ограничения, тъй като за много други фактори от детството, които обичайно се описват в литературата като влияещи върху образователните постижения (например доход на домакинството в периода на детството и юношеството, детайлен образователен статус на родителите, а не на всички възрастни в домакинството, наличието на книги в дома, заетост на родителите и др.), нямаме налична информация, която да послужи за целите на анализа. Въпреки това, наличните данни ни позволяват да формулираме заключение, базирано на доказателства, относно влиянието на образователния статус на другите възрастни членове на домакинството върху образователните постижения на младите хора.

Вероятността в едно ромско домакинство, ако родителите или други възрастни членове са без образование, лице на възраст 18–35 г. да завърши средно или по-високо образование е под 20%. С покачване на образованието на възрастните в домакинството шансовете за завършване на средно образование нарастват (вж. ТАБЛИЦА 14). При възрастни в домакинството със средно образование, вероятността един млад човек да завърши средно образование е 75%, а след това да продължи с висше образование – 16%. При

²⁴ Тази група има възможност да е минала през всички образователни степени, без да има възрастови ограничения, че за някои степени лицата все още може да са в обучение. Изключение прави висшето образование, тъй като то може да стартира на всяка от възрастите след 18, но все пак горната възраст е избрана, за да имаме по-пълна информация за останалите изследвани показатели и влиянието им върху образователните постижения.

наличие на възрастни висшисти в домакинството шансът младите хора да завършат поне средно образование е 94%, а да продължат с висше – 17%. Поради малкият дял висшисти сред ромските общности все още ясното оформяне на профила и възпроизводството на този образователен статус е трудно. Ако при останалите образователни степени имаме ясни модели на възпроизводство – колкото по-високо е образованието на възрастните членове на домакинството, толкова по-висок е шансът да бъде възпроизведен образователния статус или да се надгради към по-високо образование, при висшистите все още имаме по-ниска степен на възпроизводство. Така например при ниските образователни степени (начално и без образование) между 24% и 29% възпроизвеждат статуса, а останалите преминават една, две или три степени нагоре. При възрастни с основно образование в 42% от случаите в следващите поколения статуса се възпроизвежда, а други 44% го надграждат (39% със средно, а 4% с висше). При средното образование възпроизводството на образователния статус при следващите поколения е още по-висок (59%), но потенциала за надграждане – все още сравнително нисък²⁵. При възрастните с висше образование степента на възпроизводство е най-ниска, което показва тази неустойчивост и по-скоро ситуативност на избора на тази образователна траектория, при това влияние върху решението за продължаване във висше образование при младите роми много често имат външни и ситуативни фактори (влиянieto на конкретна личност или ситуация).

ТАБЛИЦА 14.

Връзка между образованието на други възрастни членове на домакинството (над 35 г.) и образователните постижения на лицата във възрастовата група 18-35 г., Row %

— Какво е образованието на всички останали членове на домакинството над 35 г.?	— Какво е образованието на членовете на домакинството на възраст 18-35?				
	Без образование	Начално (1-4 клас)	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	Средно	Висше
Без образование	23.9%	21.6%	37.5%	13.6%	3.4%
Начално (1-4 клас)	5.7%	29.3%	35.6%	26.4%	2.9%
Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	4.7%	10.0%	41.8%	39.2%	4.2%
Средно	1.1%	4.3%	20.1%	58.7%	15.8%
Висше			5.6%	77.8%	16.7%
Не знае	25.0%	8.3%	16.7%	50.0%	
Общо (образователен профил на възрастовата група 18-35)	6.3%	13.7%	34.3%	39.1%	6.5%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

²⁵ Предполагаме, че степента на надграждане с по-високо образование в следващите поколения при ромите със средно и висше образование е по-ниска в сравнение с останалите етноси. Т.е. приближения по този показател между представителите на ромския и другите етноси биха могли да бъдат измерител за напредък в образователните постижения и сближаване в статуса.

Тревожен е фактът, че при около 25% от възрастните със средно и 15% от възрастните с основно образование, следващите поколения не успяват да възпроизведат образователния статус, което още веднъж показва необходимостта от допълнителна образователна и икономическа подкрепа за тези общности.

– Тип на населеното място

Типът населено място влияе основно на шансовете за завършване на средно образование. В столицата и областните градове на страна по-голяма част от представителите на ромските общности придобиват средно образование, докато в малките градове и селата, техният дял е по-нисък.

Делът на висшистите е малък и сравнително равномерно разпределен в различните типове населени места, като както показахме във ФИГУРА 4 при най-младите възрастови групи, делът на висшистите в малките градове и селата е по-висок.

ТАБЛИЦА 15.

Образователна структура на ромското население в различните типове населени места

— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?

	Столица	Областен град	Град	Село
Никога не е посещавал училище или друго обучение	5.4%	8.1%	8.0%	7.9%
Никакво / незавършено начално	23.8%	11.8%	10.7%	10.5%
Начално (1-4 клас)	8.5%	20.0%	25.6%	20.7%
Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	33.8%	36.3%	37.4%	41.9%
Средно	26.2%	19.7%	16.1%	16.4%
Полувисше (2 или 3 г.); колеж		1.5%	0.6%	0.5%
Висше	1.5%	1.8%	1.1%	1.1%
Не знае	0.8%	0.8%	.4%	1.1%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

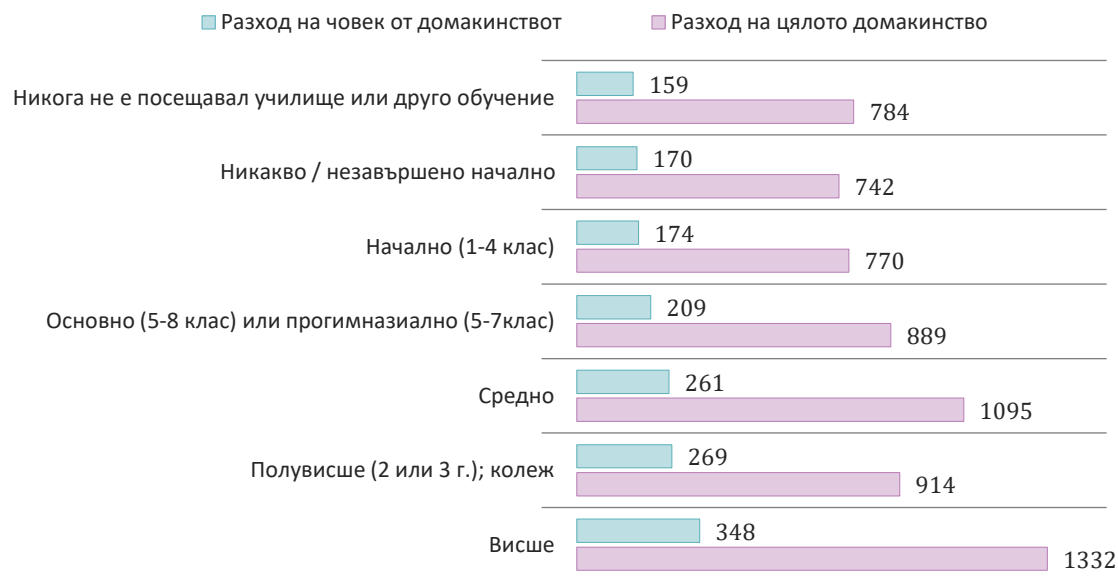
– Разход на домакинството и средни разходи на член от домакинството

Изследването показва, че в ромските общности вече са налице форми на икономическо разслоение, което повлиява и образователните резултати на младите хора. Макар и да има изключения, и сред младежите с висше образование да виждаме и такива с домакинства с ниски доходи, все пак, като цяло доходния статус на трите групи се различава съществено. Наличието на изключения сред висшистите показва, че различните

форми на целенасочена подкрепа имат положителен резултат и младежи от бедни домакинства също успяват да завършат висше образование.

ФИГУРА 16.

Връзка между разходите на домакинството при лицата на възраст 18–27 г. и степента на получено образование в същата възрастова група

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

ТАБЛИЦА 16.

Доходна структура на различните образователни групи във възрастовата група 18–27 г.

— Какъв е приблизителният общ чист месечен доход на домакинство?	— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?		
	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7 клас) и по-ниско	Средно	Висше
До 150 лева	0.6%		
151-320 лева	7.5%	4.4%	16.7%
От 321 до 510 лева	16.8%	7.0%	8.3%
От 511 до 899 лева	28.3%	16.7%	16.7%
От 900 до 1199 лева	14.5%	13.2%	16.7%
От 1200 до 1499 лева	15.6%	23.7%	
От 1500 до 1999 лева	6.9%	14.9%	16.7%
Над 2000 лева	9.8%	20.2%	25.0%

Връзката е статистически значима при $P < 0.05$

4.2 Нагласи към образование

Изследването измерва нагласите на представителите на ромските общности към образование за ромските момчета и момичета. Резултатите от тези въпроси са по-скоро оптимистични, но трябва да се признае, че вероятно се характеризират и с висока степен на социална желателност. Особено в контекста на публични дискусии за важността на образованието, представителите на ромския етнос осъзнават, че по-консервативни нагласи за ранно прекъсване на училище не съответстват на социалните очаквания. Макар и тези резултати да изглеждат твърде оптимистични, те ни показват и степента, в която подобни публични дискусии и кампании биха имали ефект за по-устойчива промяна на нагласите в дългосрочен план. Също така, трябва да имаме предвид, че освен нагласите на възрастните представители на ромския етнос, фактор за взимане на решение за продължаване на образование има и мотивацията на младите хора, но също така и субективното им усещане от пребиваването в образователната среда, което много често е съпътствано с негативни преживявания и негативно отношение от страна на останалите ученици, учителите и родители на другите деца. Ето защо, работата в тази посока ще има полза от дейности, както със самите представители на ромските общности, така и с ключови участници в образователния процес – училищни лидери, педагози, родители на деца от неромски етноси, експерти в областта на образователните политики и др.

ТАБЛИЦА 17.

Нагласи към придобиване на образователна степен при момчетата и при момичетата (коя степен считате за достатъчна)

	2019		2011		
	Достатъчно за момче	Достатъчно за момиче	Достатъчно за момче	Достатъчно за момиче	
Начално образование (1-4 клас)	0.5	0.7	0.4	0.6	
Прогимназиално образование (5-8 клас)	5.2	10.6	18.9	23.2	
Общо посочили средно образование	66.0	61.0	63.0	59.6	
Средно образование (9-10 клас*)	17.7	16.6	Средно професионално*	32.8	27.3
Средно образование (11-12 клас*)	48.3	44.4	Средно общо*	30.2	32.3
Колеж	2.4	2.4	Колеж	1.5	2.5
Висше	25.9	25.1	Висше	16.0	14.1
Друго	0.3	0.3	Друго	0.1	0.1

*Данните между двете изследвания в тази част от таблицата не са сравними.

Ясно се наблюдава, че нагласите за обучение до по-късна възраст са по-високи по отношение на момчетата, отколкото за момичетата. Въпреки това, при по-младите представители на етноса се вижда, че когато говорим за завършване на висше образование, момичетата са по-активни и, макар и с малко, по-голям дял от тях завършват висше образование в сравнение с момчетата. В същото време обаче, във възрастовата група 19-25 г. делът на актуално завършилите средно образование момичета е значително по-малък от дела на завършилите средно образование момчета (разликата е 17 п.п., вж. ТАБЛИЦА 15).

Все по-голям дял са ромите, които смятат, че е добре ромските младежи да получават по-високо образование като най-често посочваното е средно образование, следвано от висше. В същото време намалява делът на лицата, които смятат, че основното образование е достатъчно като спадът и при момчетата и при момичетата е 13 п.п.

ТАБЛИЦА 18.

Нагласи към завършване на най-висока образователна степен, Col %

— Вие лично какво бихте посъветвали вашите деца/внуци?

От 2016 г. средното образование е разделено на две нива (първи гимназиален етап до 10 клас и втори гимназиален етап до 12 клас)

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019
Да завършат първи гимназиален етап до 10 клас	21.3%	9.8%
Да завършат втори гимназиален етап до 12 клас	49.0%	46.0%
Да продължат да учат в университет	26.0%	43.0%
Не знам/ не мога да преценя	3.7%	1.2%

Увеличава се делът на подкрепящите завършване на висше образование и при момчетата и при момичетата (в рамките на 11 п.п. при момичетата и 10 п.п. при момчетата). В контраст с позитивните нагласи за по-високо образование при ромските младежи, се увеличават леко нагласите, според които се възприема като норма момичетата да имат по-ниско образование от момчетата. Тези нагласи обхващат по-голям дял от интервюираните през 2019 г. в сравнение с изследването от 2011 г. (на това мнение са 11% от интервюираните през 2019 г. и 9% през 2011 г.). Тази позиция споделят по-често млади представители на ромските общности, хора, които са сключили брак по-рано (преди 18 г.), по-често роми с нисък образователен статус, (в това число и такива, които не могат да четат). Минимални са разликите в мненията на мъжете и жените по този въпрос, като съвсем малко по-голям дял от жените посочват като достатъчно по-ниско образование за момичетата от това, което посочват за момчетата. Едновременно със задълбочаване на тази консервативна тенденция е налице и друга положителна промяна в нагласите: с въвеждане на първи и втори гимназиален етап²⁶ се повишава леко делът на лицата, които смятат, че е необходимо (достатъчно) младежите да завършват средно образование за

²⁶ Чл.73 ал.3 от Закона за предучилищното и училищното образование: Обучението за придобиване на средно образование се осъществява от VIII до XII клас включително в два етапа, както следва: 1. първи гимназиален - от VIII до X клас включително, и 2. втори гимназиален - от XI до XII клас включително.

сметка на тези, които смятат, че прогимназиалното образование е достатъчно (спад с 13 п.п.). Паралелно с тези нагласи е налице и увеличение в делът на лицата, които смятат, че достатъчното образование за ромските младежи е висшето (ръст с 10 п.п. и при момчетата и 11 п.п. при момичетата, вж. ТАБЛИЦА 17).

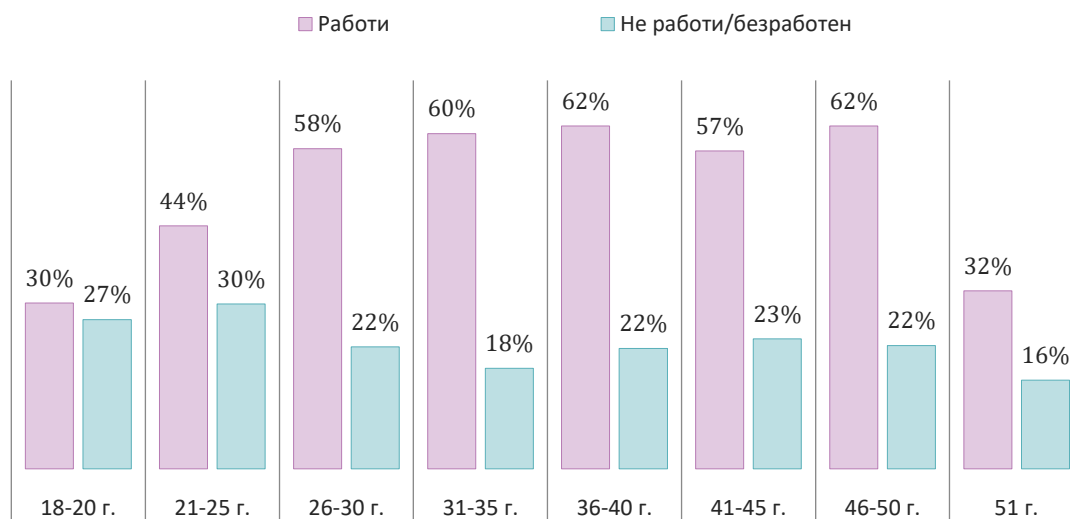
Към момента можем да предположим, че тази образователна промяна, въведена със закона от 2016 г. няма да има негативно въздействие върху решението на ромските младежи да завършат една от двете степени на средно образование, а по-скоро би минимизирала делът на ромите с по-ниско образование, поне що се касае до референтната група и нагласите на обкръжаващата среда. Въпреки това, има множество други фактори, които влияят на решенията и реалните действия на младежите, сред които е самата образователна среда, интереса и мотивацията за получаване на образование, шансовете за реализация и възприятията на младежите за тях и за факторите, които ги определят и др.

4.3 Заетост

Спрямо 2011 г. заетостта при ромите през 2019 г. нараства. В същото време, въпреки общата по-висока заетост, изследването откроява младите роми на възраст между 19 и 25 години като специфична уязвима група. Сред тях делът на безработните роми е най-висок и включва почти всеки трети представител на групата в тази възраст.²⁷ В останалите възрастови групи безработните са около една пета (20%).

ФИГУРА 17.

Дял на работещите и безработните в отделните възрастови групи

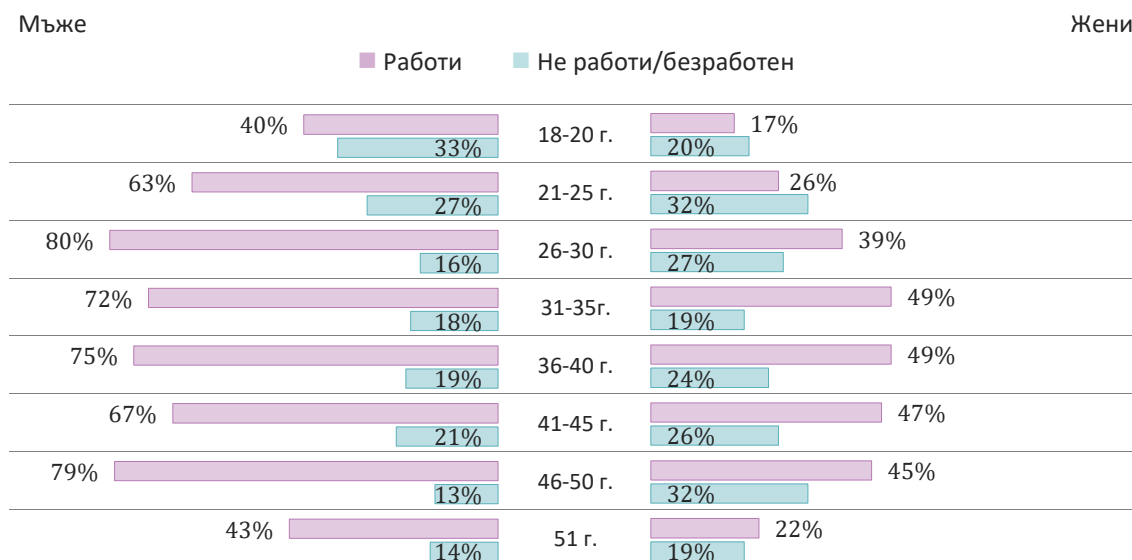

²⁷ За сравнение делът на безработните младежи във възрастовата група 15-24 г. в ЕС е 14%, а в България (средно за страната) – 9%.

Заетостта по пол също се характеризира с отчетливи неравенства между двете групи. Делът на работещите жени в отделните възрастови кохорти е близо два пъти по-малък отколкото при мъжете.

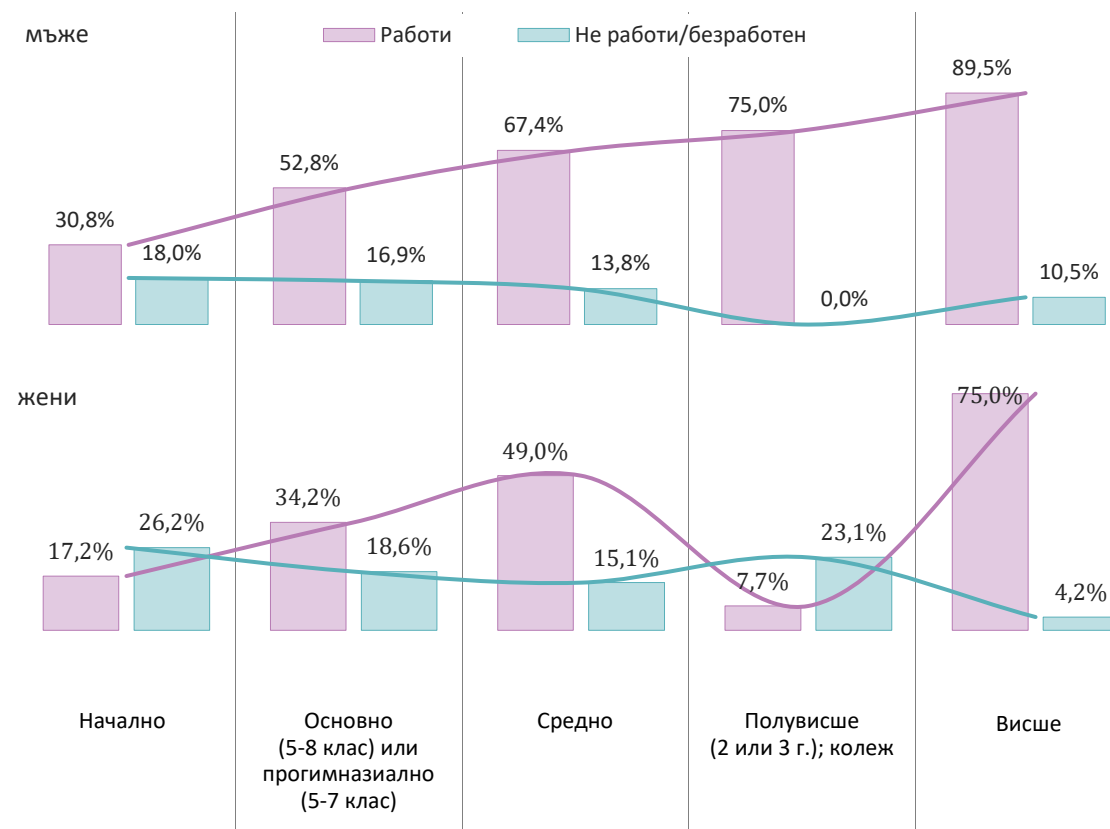
ФИГУРА 18.

Дял на работещите и безработните в различните възрастови групи по пол

ФИГУРА 19.

Дял на работещите и безработните в различните образователни групи

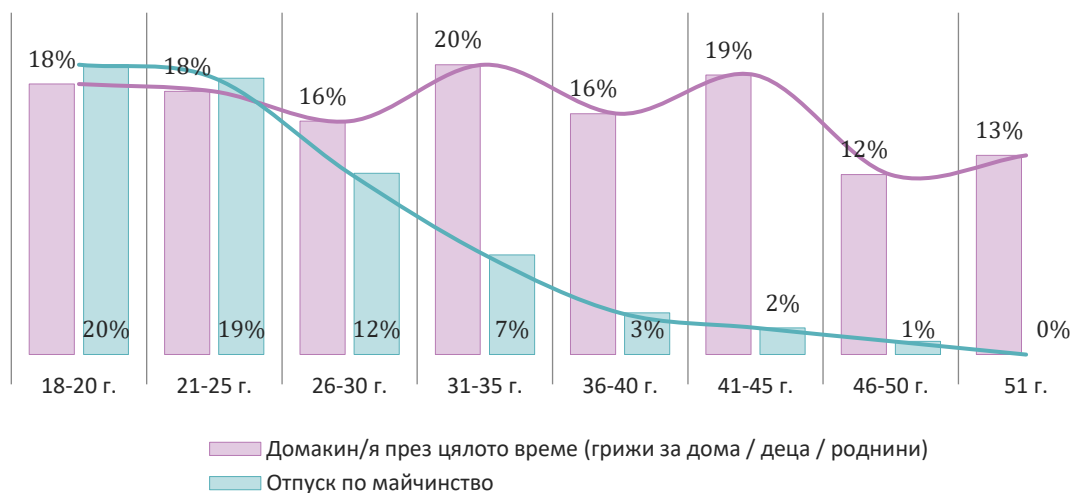

Ясно се вижда положителното влияние на образованието върху заетостта, като при едно и също ниво на образование жените продължават да са с по-ниска заетост от мъжете. Причината за това е, че във всички възрастови групи при жените имаме между 16 и 20% домакини. Изключение правят жените над 46 г., при които делът на домакините спада до 12–13%. Сред различните образователни групи делът на домакините варира, като той почти отсъства при момичетата с висше образование, а при тези със средно пада два пъти (до 8.5%). Най-висок е делът на домакините сред девойките с основно и начално образование.

Освен, че една част от девойките са домакини, причина за ниската заетост е и факта, че във възрастовата група между 18 и 25 г. почти една пета от жените са по майчинство. Този дял намалява при жените след 26 г.

ФИГУРА 20.

Жени със статус "домакини" и в отпуск по майчинство в различните възрастови групи

По тип заетост отделните образователни групи имат ясно оформени профили, които отразяват както шансовете им за заетост, така типа труд, който упражняват. В ТАБЛИЦА 47 се вижда ясно тенденцията, лицата без образование да остават извън пазара на труда. 17% от лицата без образование и 14% от лицата с незавършено начално образование никога не са работили. Лицата с начално и основно образование най-често са заети като нискоквалифицирани или неквалифицирани работници. Лицата със средно по-често намират работа като квалифицирани работници, а висшистите – заемат ръководни или експертни длъжности. Собствен бизнес започват по-често както хора с висше, така и със средно образование. В останалите образователни групи предприемачите са три пъти по-малко.

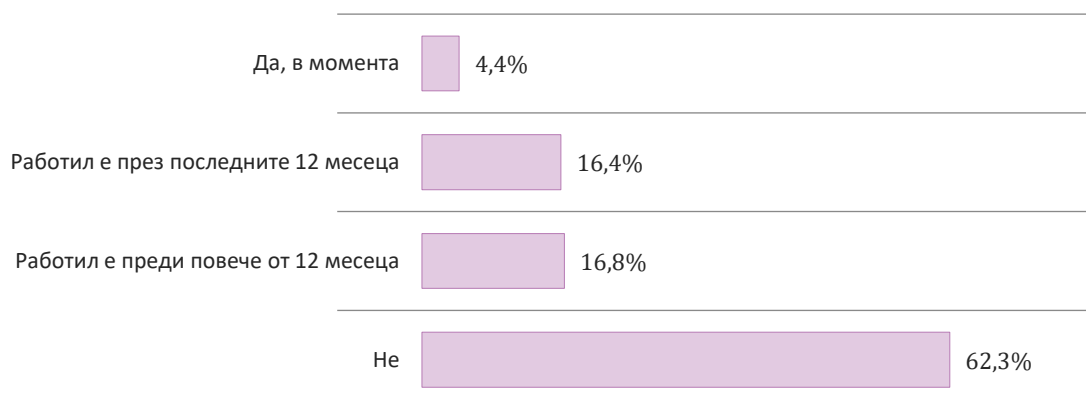
Интересно е също така да се отбележи, че младите жени почти не се включват в самостоятелна стопанска дейност, докато при жените роми над 30 г. делът на самонаетите е около 2.8–3%. При мъжете делът на самонаетите е 6–7%, като във възрастовата група 46–55 г. самонаетите мъже достигат 11%, което, от една страна, е резултат от по-високата предприемаческа активност в тези групи, но, от друга страна, е резултат от икономическата

конюнктура през последните 20 г., при която реализацията на пазара на труда за ромския етнос е затруднена, както от структурните промени на пазара на труда, така и от някои дискриминационни практики.

Около една трета от ромите над 18 години са работили някога в чужбина. Делът на лицата, които са актуално в чужбина е 4%. През последните 12 месеца в чужбина са работили 16%, а още толкова преди повече от година.

ФИГУРА 21.

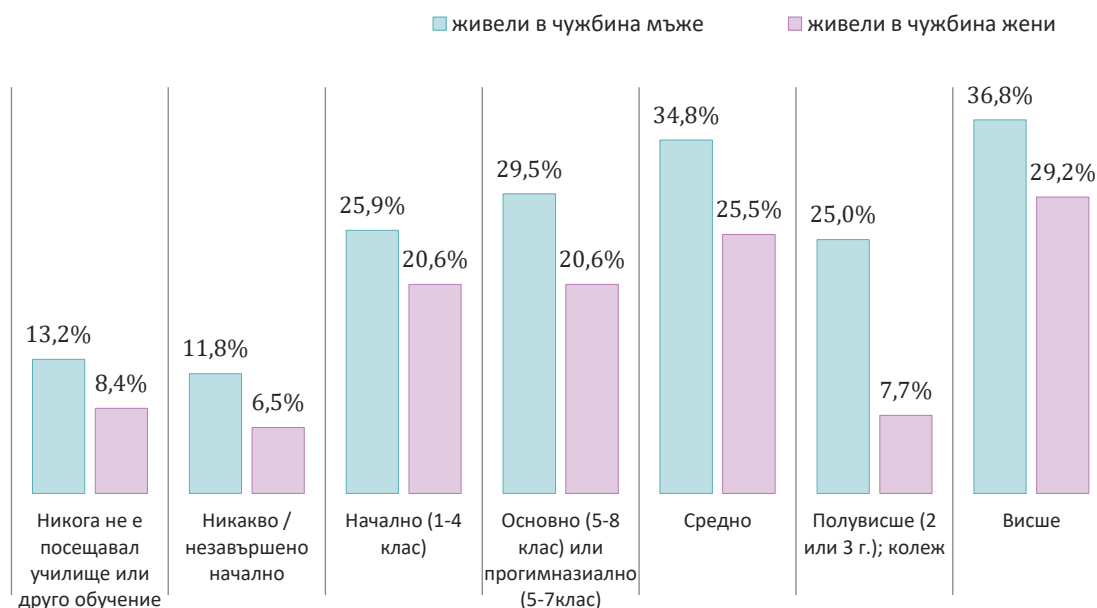
Дял на лицата, работили някога в чужбина, 18 +

Мъжете по-често от жените са живели в чужбина, като е налице тенденция по-високо образованите представители на ромските общности да излизат за по продължително време в чужбина.

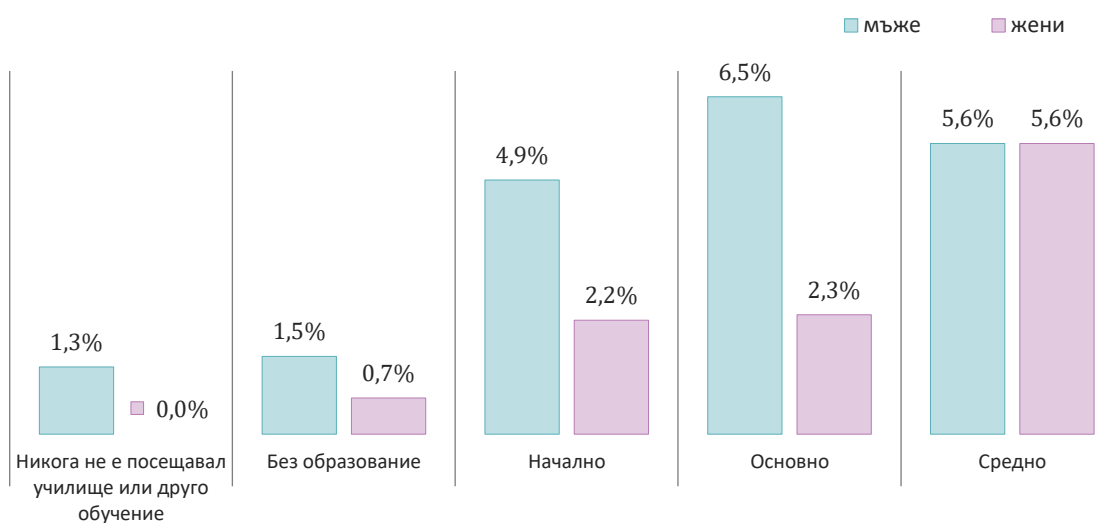
ФИГУРА 22.

Живели в чужбина по пол в отделните образователни групи

ФИГУРА 23.

Работещи в чужбина към Декември 2019 по образование и пол

Безработицата сред ромите обхваща приблизително около 20% от населението над 18 г. Общо 10% от мъжете и 17% от жените са дълготрайно безработни²⁸. В тази категория попадат по-често лицата с начално и основно образование. Делът на дълготрайно безработните, които са без работа между 13 и 24 месеца е близо четири пъти по-малък от дела на безработните повече от 24 месеца.

ТАБЛИЦА 19.

Дял на дълготрайно безработните мъже и дял на дълготрайните безработни жени като процент от всички мъже и всички жени (резултатите са представени като дял от всички мъже и дял от всички жени)

		Начално и по-ниско	Основно	Средно	Висше	Общо
мъже	13-24 месеца	0.60%	1%	0.60%	0%	2.20%
	Над 24 месеца	3.60%	3%	0.80%	0%	7.40%
жени	13-24 месеца	0.50%	1.80%	0.40%	0.40%	3.10%
	Над 24 месеца	7.50%	4.70%	1.30%	0.10%	13.60%

²⁸ Дълготрайно безработни са лицата, които са без работа повече от 12 месеца.

4.4 Нагласи към самостоятелна стопанска дейност

Делът на ромите, които проявяват интерес и имат желание за самостоятелна стопанска дейност намаляват, вероятно поради по-добрите шансове за заетост. Те са в рамките на около 9% при ромите, живеещи в квартали с компактно ромско население и 18% при ромите, които живеят в квартали със смесено население. За сравнение от национални изследвания на Глобал Метрикс по сходни теми, сред работещите в страната този дял е 18%, а сред продължително безработните, (сред които има представители от всички етнически групи), този дял е 12%²⁹. В същото време, трябва да отбележим, че в сравнение с 2011 г. делът на самостоятелно заетите роми е нараснал. Сред лицата над 18 г. през 2011 г. самонаети са били 2.5%, а през 2019 техният дял е 3.7%. Сред активното население (сред лицата, които не са безработни), самонаетите роми нарастват близо три пъти (от 2.6% на 8.3%). Това също влияе на спада в нагласите за предприемачество, тъй като лицата, които са имали желание и интерес да се заемат с предприемачество, вече са го направили.

4.5 Характеристики на домакинствата

4.5.1 Среден брой членове на домакинството

За период от осем години средният брой на лицата в ромските домакинства нараства незначително. През 2019 г. средният брой членове на домакинството на ромите, живеещи в обособени квартали е 4.07 лица, докато при изследването проведено през 2011 г. средният брой на членовете на домакинствата сред ромското население е 4.01. Въпреки, че не се забелязва съществена промяна в средните стойности, по-същественото изменение е налице при дела на домакинствата с 4 и 5 члена, който нараства. Така от по-полегато разпределение на броя на членовете на домакинствата през 2011 г., през 2019 г. имаме разпределение с по-висок връх и по-ниски крайни стойности (ФИГУРА 24).

27.5% от домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали, са с 4 членове, 15.3% са петчленни домакинства, а 18.6% са домакинства с над 5 члена. През 2011 г. делът на домакинствата с 4 члена е бил 21.5%, а тези с 5 члена – 13.9%. С 6 и повече члена през 2011 г. са били 18.6% от домакинствата. Тези данни, заедно с по-големият дял домакинства с по-тесен кръг от роднини, ни показват, че намалява делът на домакинствата, в които живеят две и повече поколения за сметка на увеличаване на дела на домакинствата съставени от едно (нуклеарно) семейство.

²⁹ Глобал Метрикс, Проучване относно възможностите за повишаване на доходите от труд и насърчаване на заетостта на продължително безработните и неактивните лица“, Януари 2020 г. Възложител: Министерство на труда и социалната политика.

ФИГУРА 24.

Дял на домакинствата според броя членове

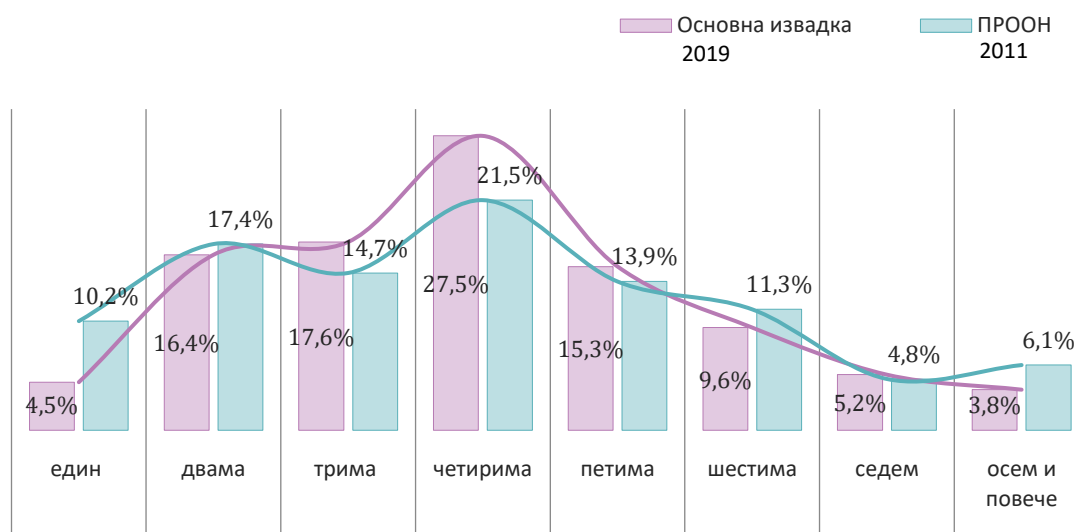

ТАБЛИЦА 20.

Сравнителни данни за броя членове на домакинството 2019 и 2011 г.

Общ брой на членовете на домакинството	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
1	4.5%	4.8%	10.2%	23.2%
2	16.4%	23.3%	17.4%	33.2%
3	17.6%	24.7%	14.7%	19.4%
4	27.5%	29.5%	21.5%	16.7%
5	15.3%	8.2%	13.9%	4.9%
6	9.6%	5.5%	11.3%	1.1%
7	5.2%	2.1%	4.8%	0.8%
8+	3.8%	2.1%	6.1%	0.6%
Среден брой членове на домакинството	4.07	3.49	4.01	2.56

За сравнение, при домакинствата на роми, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население средният брой лица в домакинството е 3.49 лица. Преобладаващата част от ромите в тези територии живеят в домакинства с между 2–4 члена.

Средният брой на лицата на възраст над 18 години в домакинствата на ромите, живеещи в обособени квартали е 2.64 лица. За сравнение, при домакинствата на роми, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население средният брой на лица на възраст над 18 години е 2.46.

4.5.2 Среден брой деца

ТАБЛИЦА 21.

Брой деца в домакинството

Брой деца в домакинството	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019
0	31.5%	38.4%
1	22.4%	27.4%
2	28.5%	29.5%
3	11.7%	2.7%
4	3.8%	2.1%
5	1.1%	
6+	1.1%	
Среден брой деца	1.42	1.03

Средният брой на деца в домакинствата на ромите, живеещи в обособени квартали, е 1.42 лица. За сравнение, при домакинствата на роми, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население, броят на децата в домакинство е 1.03 деца. Без деца под 18 г. са 31.5% от ромските домакинства, докато техният дял при ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население е 38.4%.

28.5% от ромите, живеещи в обособени квартали живеят в домакинство с 2 деца, а 22.4% живеят в домакинства със само 1 дете. Делът на домакинствата с 3 деца е 11.7%., а тези с 4 деца са 3.8%. В рамките на тази група има и домакинства с по-голям брой деца. 1.1% от домакинствата на ромите, живеещи в обособени квартали имат 5 деца, а други 1.1% имат 6 и повече деца.

За сравнение, 29.5% от ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население живеят в домакинство с 2 деца, а 27.4% живеят в домакинство само с 1 дете. Едва 2.7% от ромите живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население живеят в домакинства с 3 деца, а 2.1% от домакинствата са с 4 деца.

При изследването от 2011 г., в 41.2% от домакинствата на роми нямат деца. Делът на домакинствата с 1 или 2 деца е 47.3%, а 11.0% имат 3 или 4 деца. Едва 0.5% от ромите през 2011 г. имат повече от 5 деца. При неромското население от 2011, в 79.5% от домакинствата няма деца. Делът на домакинствата с 1 или 2 деца е 18.6%, а едва 1.9% имат 3 или 4 деца.

ТАБЛИЦА 22.

Брой деца в домакинството 2019 и 2011 г.

Брой деца в домакинството	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
0	31.5%	38.4%	41.2%	79.5%
1-2	50.9%	56.9%	47.3%	18.6%
3-4	15.5%	4.8%	11.0%	1.9%
5+	2.2%		0.5%	

4.5.3 Средна възраст

Средната възраст на ромите, живеещи в квартали с преобладаващо ромско население е 30.14 години (за сравнение средната възраст при населението на България през 2019 г. е 44.6). Като цяло средната възраст, както и възрастовата структура на ромското население остава непроменена спрямо 2011 г.

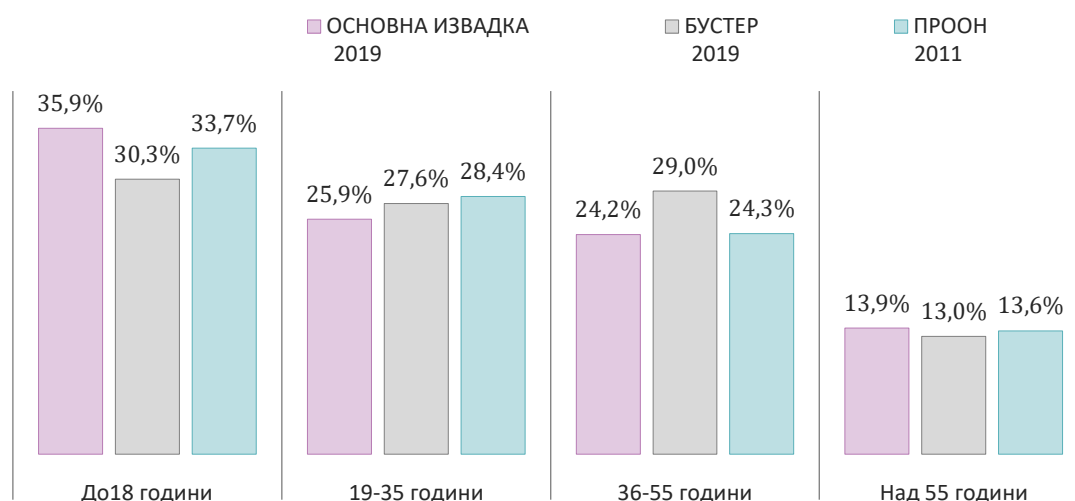
ТАБЛИЦА 23.

Възрастова структура на населението

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
0-5 г.	10.5%	7.3%	12.1%	4.4%
6-10 г.	10.3%	10.3%	8.9%	4.1%
11-15 г.	9.8%	7.9%	7.6%	4.6%
16-20 г.	8.2%	7.3%	8.8%	6.0%
21-25 г.	6.3%	9.1%	9.5%	3.2%
26-30 г.	8.8%	9.5%	8.1%	3.9%
31-35 г.	8.0%	6.7%	7.0%	7.4%
36-40 г.	7.8%	6.3%	6.3%	7.8%
41-45 г.	6.3%	8.1%	5.8%	5.5%
46-50 г.	5.8%	8.3%	6.7%	7.4%
51-55 г.	4.3%	6.3%	5.5%	6.2%
56-60 г.	5.0%	3.9%	4.8%	9.5%
61-65 г.	3.9%	3.9%	4.1%	7.6%
Над 65 г.	4.9%	5.1%	4.8%	22.6%
Средна възраст	30.14	32.1	30.12	45.81

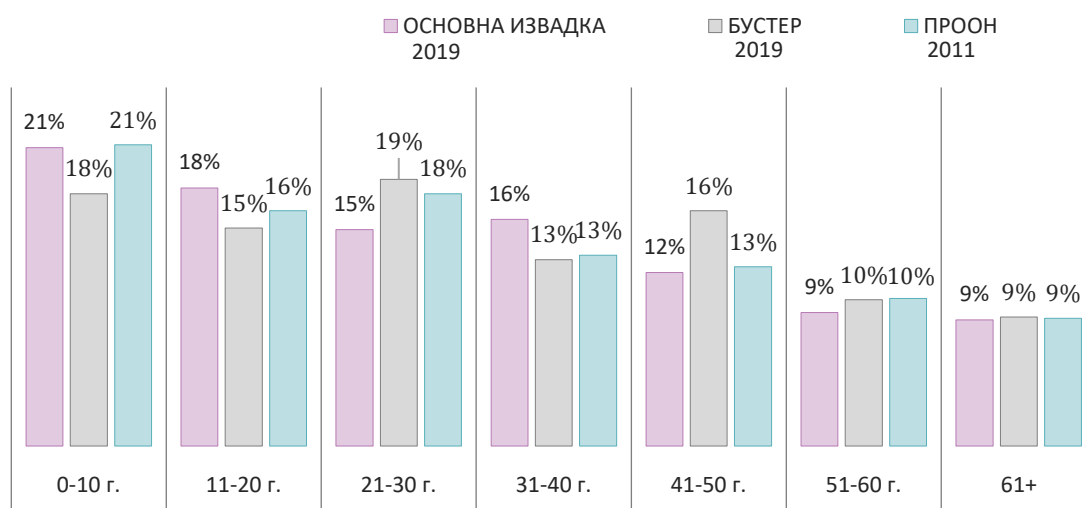
ФИГУРА 25.

Възрастова структура на ромското население

ФИГУРА 26.

Структура на ромското население по 10 годишни възрастови периоди 2011–2019 г.

През 2019 г. средната възраст на ромите, които живеят в територии с преобладаващо ромско население е 30 години и 1 месец. 35.9% от тях са на възраст до 18 години. Делът на ромите на възраст между 19–35 години е 25.9%, а 24.2% са на възраст между 36–55 години. 13.9% от ромите, живеещи в квартали с преобладаващо ромско население, са на възраст над 55 години.

Средната възраст на ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население е 32 години. 30.3% от тях са на възраст до 18 години. Делът на лицата на възраст между 19–35 години е 27.6%, а 29% са на възраст между 36–55 години. 13% от ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население са на възраст над 55 години.

При изследването от 2011 г., средната възраст на ромите е 30 години и 1 месец. 33.7% от тях са на възраст до 18 години. Делът на тези от тях на възраст между 19–35 години е 28.4%, а 24.3% от тях са възраст между 36–55 години. 13.6% от ромите са на възраст над 55 години. Като цяло, данните не показват никаква промяна във възрастовата структура на ромското население, живеещо в територии с преобладаващо ромски домакинства.

Разпределението на населението по десетгодишни възрастови периоди показва, че е налице лек спад при по-младите възрастови групи (21–30 г.), но като цяло, разпределението по възраст се запазва.

4.5.4 Семейен статус

53% от ромите, живеещи в обособени квартали, са семейни, като по-голямата част от тях (28.6%) имат официален граждански брак, докато 24.1% са „женени според обичаите“. Лицата с официален брак са предимно на възраст над 46 години, докато сред женените според обичаите преобладават ромите на възраст между 19-45 години. 28.1% от ромите, живеещи в обособени квартали, никога не са били женени, като това са предимно младежи до 18 годишна възраст.

55.6% от ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население, са женени. Тук отново по-висок е делът на сключилите официален съюз (34.8%), докато делът на женените според обичаите е 20.8%. Сред лицата с официален брак преобладават ромите на възраст над 46 години. 26.9% от ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население, никога не са били женени, като сред тях преобладават млади хора на възраст до 25 години.

ТАБЛИЦА 24.

Семеен статус, СоI %

— Женено ли е лицето?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Женен – според обичаите	23.8%	20.8%	21.0%	16.3%
Женен – официално	28.2%	34.8%	18.2%	34.9%
Разведен	1.8%	1.1%	1.8%	3.3%
Разделен	3.1%	3.2%	2.3%	1.0%
Овдовял	4.4%	4.1%	4.8%	12.6%
Съжителство	9.8%	9.0%	12.7%	4.9%
Никога не е бил женен	28.9%	26.9%	39.2%	27.1%

През 2011 г., 39.2% от ромите са в брак или брачно съжителство, като 21% от тях са женени според обичаите, а 18.2% имат сключен граждански брак. 39.2% от ромите през 2011 никога не са били женени или омъжвани.

Както е илюстрирано в следващия раздел, промените в тези данни са резултат от поголемия дял ранни бракове (под 18 г.), което намалява дела на лицата без брак.

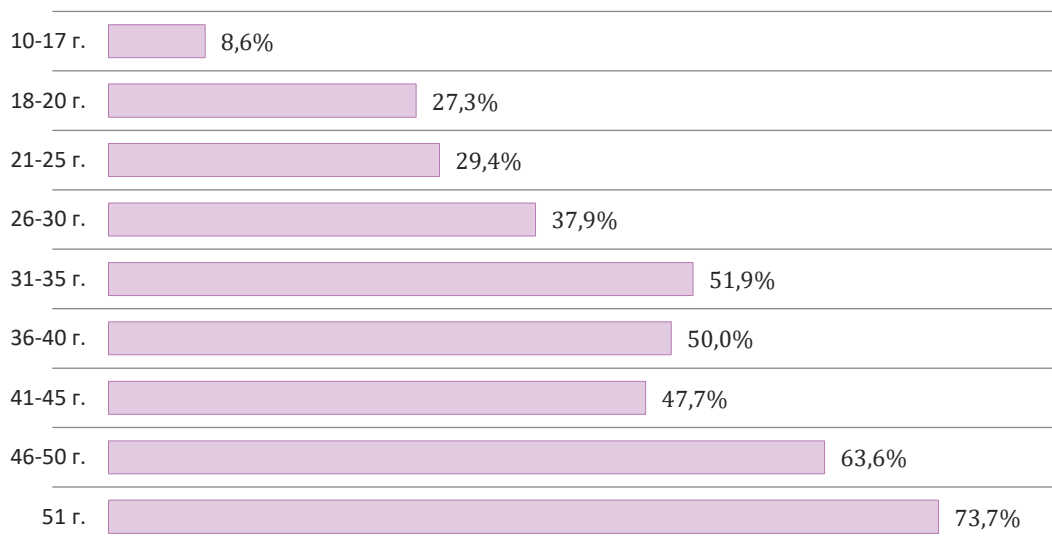
ТАБЛИЦА 25.

Семеен статус на различните възрастови групи роми

	Възраст									Общо
	10-17	18-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	Над 51	
Женен – според обичаите	3.2%	23.4%	33.6%	39.1%	29.7%	34.3%	40.3%	28.3%	18.8%	24.1%
Женен – официално	0.3%	8.8%	14.0%	23.9%	32.1%	34.3%	36.8%	49.5%	52.8%	28.6%
Разведен			1.3%	1.9%	2.4%	2.8%	3.0%	1.9%	3.2%	1.9%
Разделен	0.3%	1.8%	6.1%	5.6%	3.4%	3.8%	5.2%	4.2%	2.1%	3.1%
Овдовял	0.3%			0.9%	0.3%	0.7%	0.4%	6.6%	16.8%	4.5%
Съжителство	1.2%	8.2%	15.3%	16.5%	25.6%	19.2%	9.5%	7.1%	3.0%	9.9%
Никога не е бил женен	94.6%	57.9%	29.7%	12.1%	6.5%	4.9%	4.8%	2.3%	3.4%	28.1%

ФИГУРА 27.

Дял на лицата, които посочват, че са официално женени от всички лица, които посочват че са женени

Разпределението на типовете бракове в различните възрастови групи очертава тенденция на намаляване на официалните бракове и нарастване дела на съвместното съжителство и брака по обичай. Както се вижда и от следващия раздел делът на ранните бракове нараства, с което намалява и средната възраст на сключване на първи брак. Към 2019 г. около 5% от децата на възраст 10–17 г. имат форма на съжителство със съпруг или партньор.

Прави впечатление, че сред по-младите групи официалният брак губи своето значение, като при по-младите, лицата в официален брак са под една трета от всички, които посочват, че имат брак. При по-възрастните роми делът на официално женените е два пъти по-висок като в групата над 51 г. този дял достига три четвърти.

4.5.5 Средна възраст на сключване на брак

Средната възраст на сключване на брак сред ромите, живеещи в обособени квартали, е 18 години 11 месеца. Налице са и разлики по пол – средната възраст на сключване на брак при мъжете в ромските общности е 20 години и 4 месеца, а при жените- 17 години и 10 месеца. За сравнение през 2018 г. средната възраст при сключване на първи брак в България за мъжете и жените е съответно 31 години и 9 месеца и 28 години и 9 месеца³⁰. Т.е. разликата между ромските общности и цялото население на страната е 11 години. Малко повече от половината от ромите (54.7%), живеещи в територии с преобладаващо ромско население са се оженили/ омъжили преди да навършат 18 годишна възраст, а 39.7% от тях са сключили брак на възраст между 19–25 години.

За сравнение, средната възраст на сключване на брак сред ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население е 19 години и 8 месеца. Около половината от тях са се оженили/ омъжили на възраст между 19–25 години. Делът на тези, които са сключили брак преди да навършат 18 годишна възраст е 39.8%.

ТАБЛИЦА 26.

Възраст на първи брак

— На колко години се е оженил/омъжила?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
До 18 години	54.7%	39.8%	47.0%	18.1%
19-25 години	39.7%	52.1%	44.1%	61.5%
26-35 години	5.0%	7.8%	7.2%	18.2%
Над 35 години	0.5%	0.3%	1.7%	2.3%

³⁰ НСИ, https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2018_ZG7X53J.pdf

В изследването от 2011 г., средната възраст на сключване на брак сред ромите е 19.70 години. 47.0% от ромите са сключили брак преди 18 годишна възраст, а 44.1% – на възраст между 19–25 години.

ТАБЛИЦА 27.

Средна възраст на сключване на първи брак

— На колко години се е оженил / омъжила?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Средна възраст на сключване на брак	18.99	19.95	19.70	22.56

4.5.6 Самоидентификация по етническа принадлежност

77.6% от анкетираните роми, живеещи в обособени квартали самоопределят себе си като роми. Следващи по дял са тези от тях, които се самоопределят като турци (8.2%). Приблизително 2.1% от анкетираните роми се самоопределят като българи.

ТАБЛИЦА 28.

Етническа самоидентификация на лицата в двете изследвания 2019 и 2011

Етническа идентичност	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Българска	2.1%	3.5%	0.1%	90.1%
Ромска	77.6%	79.0%	98.0%	0.5%
Турска	8.2%	6.7%	0.2%	6.1%
Миллет	5.2%	4.9%		
Рудари	1.4%			
Арабин	0.0%			
Дръндари		0.8%		
Украинка	0.0%			
Друго			1.7%	3.3%
Отказ	0.0%			
Без отговор	5.5%	5.1%		

За сравнение, по-голям дял от анкетираните роми, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население определят себе си като роми (79%). Делът на тези, които се самоопределят като българи също е по-висок (3.5%). Делът на анкетираните роми, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население, които определят себе си като турци е по-нисък в сравнение с ромите, които живеят в обособени квартали (6.7%). В този случай е важно да се уточни, че част от респондентите от допълнителната извадка са рекрутирани намерени по метода на снежната топка и това може да е изиграло роля при формирането на извадката.

През 2011 г. 98% от анкетираните роми самоопределят себе си като роми. Тази между отделните изследвания обаче може да се дължи на факта, че част от останалите типове самоопределяне не са били част от въпросника на изследването от 2011 г.

4.5.7 Използвани езици в домакинството

Към 2019 г. делът на ромите, които говорят на български в дома си нараства спрямо 2011 г. Половината от ромите, живеещи в обособени квартали говорят най-често на ромски език в дома си, а 27.8% от тях говорят предимно на български език. Основно на турски език вкъщи говорят около 20% от ромите, живеещи в обособени квартали. 69.3% от тях посочват, че използват и български език вкъщи, а около 40% използват и ромски език.

ТАБЛИЦА 29.

Най-често използван език за разговор в семейството

— На какъв език си говорите най-често вкъщи?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Български	27.8%	51.9%	19.5%	90.4%
Ромски	50.8%	33.8%	63.7%	1.6%
Турски	20.3%	14.3%	15.1%	7.1%
Румънски/ Влашки	1.0%		0.8%	0.3%
Друго			0.7%	0.3%

За сравнение, почти половината от ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население говорят предимно на български език вкъщи. Около 34% от тях говорят основно на ромски език, а едва 14% говорят основно на турски език вкъщи. 56.2% от ромите, живеещи в територии с предимно българско или смесено население посочват, че използват и български език вкъщи, а 40.4% използват и ромски език.

ТАБЛИЦА 30.

Друг език/езици, използвани за разговор в семейството**— Какви други езици използвате вкъщи?**

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Български	69.3%	56.2%	78.5%	72.4
Ромски	38.5%	40.4%	19.0%	20.7
Турски	19.4%	16.4%	8.9%	3.4
Румънски/ Влашки	1.7%			
Друго	0.4%	2.1%		3.6%
Италиански	0.1%			
Руски	0.1%			
Арабски	0.1%			
Английски		0.7%	0.3%	
Унгарски	0.1%			
Албански			0.2%	3.4%
Хърватски			0.3%	
Испански			0.2%	
Не говорим други езици	0.7%			

4.5.8 Религиозна принадлежност

В сравнение с 2011 г. не са налице сериозни промени в религиозната принадлежност на ромските общности в България. Около две трети са християни, а една четвърт – мюсюлмани.

38.2% от ромите, живеещи в обособени квартали са православни християни, а 24% – протестанти/ евангелисти. Делът на тези от тях, които определят себе си като мюсюлмани – сунити е 23.3%.

Делът на православните християни сред ромите, живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население е 46.8%, а този на протестантите/ евангелисти – 25.7%. Много по-малък дял от тях определят себе си като мюсюлмани – сунити (16.7%).

В изследването през 2011г., 60.1% от ромите посочват, че са православни християни, а една четвърт от тях определят себе си като сунити.

ТАБЛИЦА 31.

Религиозна принадлежност

Религиозна принадлежност	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
ОБЩО Християни	63.9%	72.5%	66.2%	89.1%
Християни – Православни	38.2%	46.8%	60.1%	88.8%
Християни – Католици	1.7%		0.1%	0.1%
Християни – Протестанти/ Евангелисти	24.0%	25.7%	6.0%	0.2%
Мюсюлмани – сунити (джамия)	23.3%	16.7%	25.4%	8.6%
Мюсюлмани – алиани (теке)	0.1%			
Атеист (не е вяравац)	0.8%		1.4%	1.3%
Свидетели на Йехова	0.2%	0.4%		
Друго	0.0%	0.2%	2.0%	0.1%
Не е религиозен/а	4.9%	4.1%		
Отказ	0.8%		1.0%	0.3%
Не знае	0.8%		3.1%	0.3%
Без отговор	5.1%	6.1%	1.0%	0.2%

4.5.9 Структура на домакинствата (поколения и типове членове)

79.5% от ромите, живеещи в обособени квартали живеят в едно домакинство с по-тесен кръг от роднини – глава на домакинството, съпруг/съпруга и син/дъщеря, докато около 20% от ромите живеят в едно домакинство с по-широк кръг от роднини. При 59% от тях по-широкият кръг включва внук, а при 24.1% – зет/снаха. 10.8% от тях живеят в едно домакинство с баща/майка. Макар и с много по-малки дялове, част от ромите, живеещи в обособени квартали живеят в едно домакинство със сестра/брат (2.4%), други роднини (2.1%), племенница/племенник (1.3%) и други, които не са роднини (0.3%).

За сравнение, 86.1% от ромите, живеещи в територии с предимно българско или смесено население живеят в домакинство с по-тесен кръг от роднини – глава на домакинството, съпруг/съпруга и син/дъщеря. Делът на тези, живеещи в домакинство с по-широк кръг от роднини е 13.9%. 60.0% от тях живеят в едно домакинство с внук, а 24.3% живеят със зет/снаха. 15.7% от тях живеят с баща/майка.

През 2011 г. 76% от ромите живеят в едно домакинство с по-тесен кръг от роднини – глава на домакинството, съпруг/съпруга и син/дъщеря. Около една четвърт живеят в домакинство с по-широк кръг от роднини. 59.2% от тези домакинства включват внуци, а 25.2% включват зет/снаха. 7.6% от тях живеят с майка/баща. В по-редки случаи по-

разширеният кръг от роднини, с които живеят ромите, включва брат/сестра (2.2%), друг роднина (2.6%), племенница/ племенник (1.2%).

ТАБЛИЦА 32.

Разпределение на домакинствата по тип в зависимост от тяхната структура

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Домакинства с по-тесен кръг от роднини	79.5%	86.1%	76.0%	87.8%
Домакинства с по-широк кръг от роднини	20.5%	13.9%	24.0%	12.2%

ТАБЛИЦА 33.

Структура на домакинствата според техните членове

Членове на домакинствата с по-широк кръг от роднини	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Зет / снаха	24.1%	24.3%	25.2%	20.2%
Внук	59.0%	60.0%	59.2%	38.6%
Племенница / Племенник	1.3%		1.2%	
Баща / Майка	10.8%	15.7%	7.6%	27.2%
Свекър/свекърва/тъст/тъща			0.8%	3.5%
Сестра / брат	2.4%		2.2%	6.1%
Други роднини	2.1%		2.6%	3.5%
Други, които не са роднини	0.3%		1.0%	

4.5.10 Дял на възрастните, които са живели и работили някога в чужбина

28.2% от ромите над 18 годишна възраст, живеещи в обособени квартали са живели някога за повече от един месец в чужбина. Делът на ромите над 18 годишна възраст, живеещи в обособени квартали, които някога са работили в чужбина е 37.6%. Около 10% от ромите са работили в чужбина, но на въпроса дали са живели в чужбина повече от месец, отговарят отрицателно, което показва, че вероятно част от заетостта на тази група е краткосрочна. Профилът на тази група включва над 90% лица с основно и по-ниско образование, което е допълнителна индикация, че става въпрос за кампанийна, сезонна или друга заетост в чужбина или за неуспешен опит за по-продължителна заетост.

Сред основната извадка на изследването във възрастовата група над 18 г. 16.4% са работили в чужбина през последните 12 месеца, а 16.8% са работили в чужбина преди повече от 12 месеца. Едва 4.4% от тях в момента работят в чужбина.

Преобладаващата част от тези, които са живели някога в чужбина са работили там (87.9%). Ромите, които са живели в чужбина, но не са работили са в по-голямата си част жени и деца. Интересно е, че във всички възрасти при лицата под 18 г. също имаме такива, които са работили, в това число и във възрастовата група под 7 г. около една трета са работили. Данните показват, че в тези групи детският труд все още е сериозен проблем, който има нужда от специално внимание. От децата от ромски произход, които живеят в България, дялът на работещите във възрастовата група 8-18, които изследването улавя е 5%.

32.1% от ромите над 18 годишна възраст, живеещи в територии с предимно българско или смесено население са живели някога в чужбина. Дялът на ромите над 18 годишна възраст, които са работили някога в чужбина е 36.3%. Най-голям дял от тях са работили в чужбина преди повече от 12 месеца (19.6%), а 11.9% са работили в чужбина през последните 12 месеца. Едва 4.8% от тях в момента работят в чужбина.

ТАБЛИЦА 34.

Дял на лицата, които са живели в чужбина

— Живяло ли е лицето някога в чужбина за повече от месец?

Сред лицата на 18+ години	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019
Да	28.2%	32.1%
Не	71.8%	67.9%
Сред лица под 18 г.		
Да	8.4%	12.9%
Не	91.6%	87.1%

ТАБЛИЦА 35.

Дял на лицата работили в чужбина, сред всички

— Работи ли/работил ли е някога лицето в чужбина?

Сред лицата на 18+ години	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019
Да, в момента	4.4%	4.8%
Работил е през последните 12 месеца	16.4%	11.9%
Работил е преди повече от 12 месеца	16.8%	19.6%
Не	62.3%	63.7%

4.5.11 Дял на децата, които са живели някога в чужбина

Преобладаващата част от децата под 18 годишна възраст, в ромски домакинства, живеещи в обособени квартали никога не са живели в чужбина (91.6%). Едва 8.4% от тях посочват, че някога са живели в чужбина. За сравнение делът на ромите под 18 годишна възраст, живеещи в територии с предимно българско или смесено население, които никога не са живели в чужбина е 87.1%. 12.9% от тях посочват, че някога са живели в чужбина. Изследването показва, че по-малките деца по-често биват оставяни при близки и роднини, докато родителите им са в чужбина, докато по-големите деца почти два пъти повече заминават с родителите си в чужбина. Тази тенденция е сходна и в двете изследвани групи роми.

ТАБЛИЦА 36.

Дял на децата, които са живели в чужбина

— Живяло ли е лицето някога в чужбина за повече от месец?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019
Общо		
Да	8.4%	12.9%
Не	91.6%	87.1%
До 7 години		
Да	5.9%	2.3%
Не	94.1%	97.7%
8-18 години		
Да	9.9%	18.0%
Не	90.1%	82.0%

4.5.12 Уседналост

Повече от половината от ромите, живеещи в обособени квартали живеят в същото жилище, в което са живели и техните родители. За сравнение делът на ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население, които живеят в жилището на своите родители са с 26 п.п. по-малко (27.4% при 53.4% в основната извадка).

ТАБЛИЦА 37.

От кога живеете в това жилище

— От кога живее вашето домакинство тук (в това жилище)?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ОБЩО
От....години	43.3%	61.6%	45.9%
И моите родители са живели тук/ Винаги сме живели тук	53.4%	27.4%	49.8%
Не знае	3.2%	4.1%	3.3%
Без отговор		6.8%	1.0%

Лицата, които живеят в квартали със смесено население или с преобладаващо българско население са по-мобилни и по-често са се преместили в жилището, което обитават в момента, а не са били родени в него. 57% от тях са се преместили през последните 10 години, а други 23% през последните 11–20 години. Сред основната извадка лицата, които са се преместили през последните 10 години са с 20 п.п. по-нисък дял.

ТАБЛИЦА 38.

От колко години живеете в това жилище

— От колко години живеете в това домакинство

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ОБЩО
До 10 години	37.2%	57.0%	40.9%
11-20 години	28.4%	23.3%	27.4%
21-30 години	17.7%	7.0%	15.7%
31-40 години	9.6%	8.1%	9.4%
Над 40 години	7.0%	4.7%	6.6%

37.2% от ромите, живеещи в обособени квартали посочват, че живеят в това домакинство по-малко от 10 години, а 28.4% – от 11 до 20 години. 17.7% от тях пък посочват, че живеят в домакинството от 21–30 години.

За сравнение, преобладаващата част (57%) от ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население споделят, че живеят в това домакинство по-малко от 10 години, а 23.3% живеят в това домакинство от 11 до 20 години.

4.5.13 Материален статус на домакинството

– Приходи на домакинствата

- **Източници на доход**

Основният източник на доходи и на двете групи роми са надници или заплати, като все пак делът на ромите, живеещи в територии с предимно българско или смесено население, които разчитат на доходи от работа срещу заплащане е по-висок от този при ромите, живеещи в обособени квартали.

По-ниският материален статус на ромите, живеещи в обособени квартали се илюстрира и от това, че сред основните източниците на доход в две трети от техните домакинства са детските добавки (поради факта, че те са допустими получатели на този тип помощ). За сравнение, само една четвърт от ромите, живеещи в територии с предимно българско или смесено население разчитат на помощите за деца като източник на доход. Тази разлика се дължи и на това, че ромите в смесени територии са с по-високи доходи и поради това, по-голяма част от тях нямат право на детски надбавки, а също така и на факта, че по-голям дял от тях живеят в самостоятелни домакинства, а не в домакинства с три и повече поколения.

ТАБЛИЦА 39.

Парични доходи на домакинствата

— От какво най-често са доходите на Вашето домакинство?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011	ПРООН НЕРОМИ 2011
Надници или заплати (доходи от работа срещу заплащане)	60.9%	67.1%	53.0%	53.2%
Доходи от самонаетост (вкл. фермерство)	9.4%	9.6%		
Доходи от случайна/ временна заетост	25.0%	18.5%		
Доходи от стипендии	1.4%	2.7%		
Пенсии	26.5%	23.3%	41.0%	64.9%
Помощи за безработица	7.1%	3.4%	7.2%	4.7%
Помощи за деца	37.5%	25.3%	49.3%	14.9%
Други социални помощи	16.1%	4.8%	18.5%	5.8%
Пари от приятели или членове на семейството, живеещи извън домакинството	5.4%	8.2%		
Приходи от инвестиции, спестявания, застраховки или собствен	.9%	3.4%		
Парични преводи (трансфери), получени от приятели и роднини, живеещи извън страната	15.5%	14.4%	12.1%	3.5%

Пенсии и доходи от случайна/ временна заетост са посочвани като източници на доход от около една четвърт от ромите, живеещи в обособени квартали. По-малък дял от ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население разчитат на така описаните източници на доходи, съответно 23.3% и 18.5%.

16.1% от ромите, живеещи в обособени квартали посочват социални помощи като източник на доход. За сравнение дялът на ромите, живеещи в квартали с преобладаващо българско или смесено население, които разчитат на други социални помощи е три пъти по-малък (5%).

Помощите за безработица са посочвани за източник на доход от 7.1% от ромите, живеещи в обособени квартали и едва 3.4% от ромите, живеещи в квартали с преобладаващо българско или смесено население.

Други източници на доходи, на които по-голям дял от ромите, живеещи в квартали с преобладаващо българско или смесено население разчитат в сравнение с тези, живеещи в обособени квартали са пари от приятели или членове на семейството, живеещи извън домакинството и приходи от инвестиции, спестявания, застраховки или собственост и стипендии.

Приблизително еднакъв дял от ромите, живеещи в обособени квартали и ромите, живеещи в квартали с предимно българско и смесено население посочват като източник на доходи парични преводи (трансфери), получени от приятели и роднини, живеещи извън страната (съответно 15.5% и 14.4%) и доходи като самонает (съответно 9.4% и 9.6%).

За сравнение, през 2011 г. основните източници на доходите на ромите са също надници или заплати (53%), но поради по-ниската заетост, те имат по-малка тежест в източниците на доход на ромските домакинства. Променената икономическа конюнктура е фактор, който благоприятства заетостта на ромите и към декември 2019 г. две трети от домакинствата имат доходи от заплати, а една трета от случайна временна заетост. Други доходи със значителен дял за ромските домакинства в този период са помощи за деца (49.3%) и пенсии (41%). 18.5% от ромите посочват като източник на доходи други социални помощи, а 12.1% – парични преводи (трансфери), получени от приятели и роднини, живеещи извън страна. На практика тези доходи се запазват и през 2019 със същата тежест.

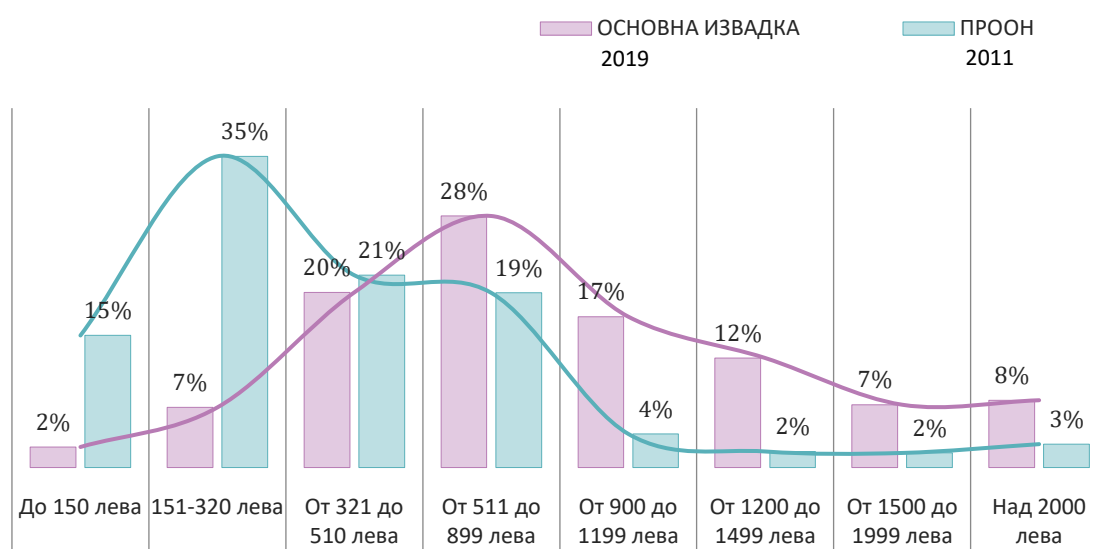
- **Доходи**

Преобладаващият дял на ромите, живеещи в обособени квартали разполагат с месечен **доход на домакинството в интервала 511–899 лева. За сравнение, преобладаващият дял** от ромите, живеещи в квартали с преобладаващо българско или смесено население също най-често попадат в този доходен интервал, но те също така имат малко по-изтеглено към високите доходи разпределение на доходите и около една трета са с доходи на домакинството над 1500 лв.

Разпределението на доходите през 2019 г. в сравнение с доходите през 2011 г. илюстрира протичащите процеси на социална стратификация сред ромските общности. (вж. ФИГУРА 28). За разлика от разпределението на доходите от 2011, което е силно изтеглено в ляво, с преобладаващ дял от ромите в доходната група 151–320 лв., разпределението от 2019 г. се отмества надясно, към по-високите доходни интервали и вече има по-ясно изразена форма на камбана, за разлика от разпределението през 2011 г., което има форма на странично обърната пирамида, голям дял в основата и малък дял към върха. Тази промяна е индикация за формиране на работеща „средна класа“ сред ромския етнос и до голяма степен е резултат както от положителната икономическа конюнктура през последните години, така и от образователните постижения и повишаването на степента на завършено образование при новите поколения роми.

ФИГУРА 28.

Статистическо разпределение на доходите на домакинствата (общо) през 2019 и 2011 г.

28.0% от ромите, живеещи в обособени квартали разполагат с месечен доход на домакинството между 511–899 лева, 19.5% разполагат с доход между 321–510 лева. За сравнение, в тези две доходни групи са по-малък дял от ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население, тъй като разпределението на доходите при тях е изтеглено към дясната част на скалата. С доход между 511–899 лв. в тази група са 24.5%, а с доход между 321–510 – 13.2%. Сред ромите, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население около една трета посочват, че разполага с доход на домакинството над 1500 лв.

ТАБЛИЦА 40.

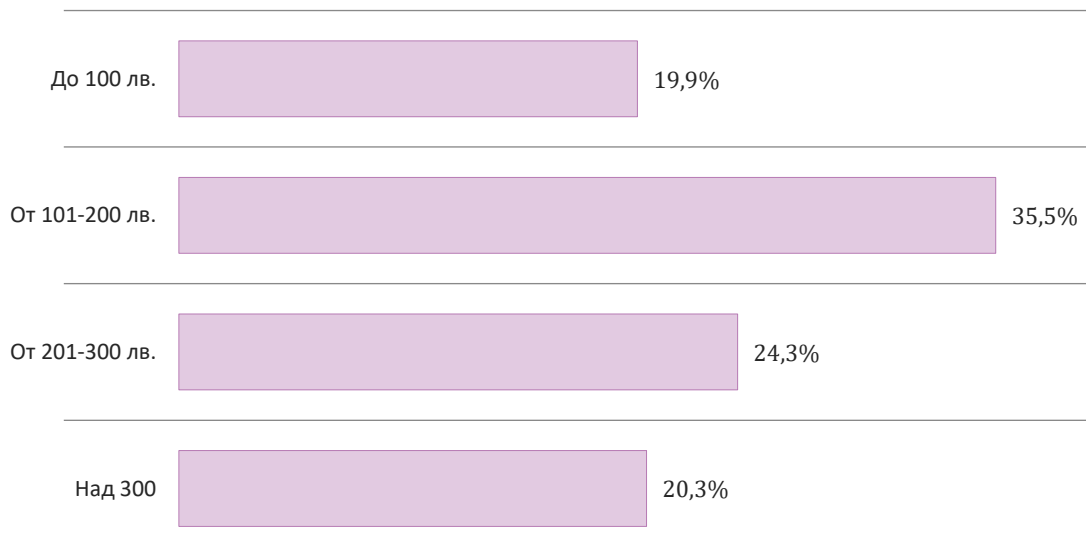
Доходна структура на домакинствата

— Какъв е приблизителният общ чист месечен доход на домакинства?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019
До 150 лева	2.3%	1.9%
151-320 лева	6.7%	5.7%
От 321 до 510 лева	19.5%	13.2%
От 511 до 899 лева	28.0%	24.5%
От 900 до 1199 лева	16.8%	8.5%
От 1200 до 1499 лева	12.2%	11.3%
От 1500 до 1999 лева	7.0%	16.0%
Над 2000 лева	7.5%	18.9%

ФИГУРА 29.

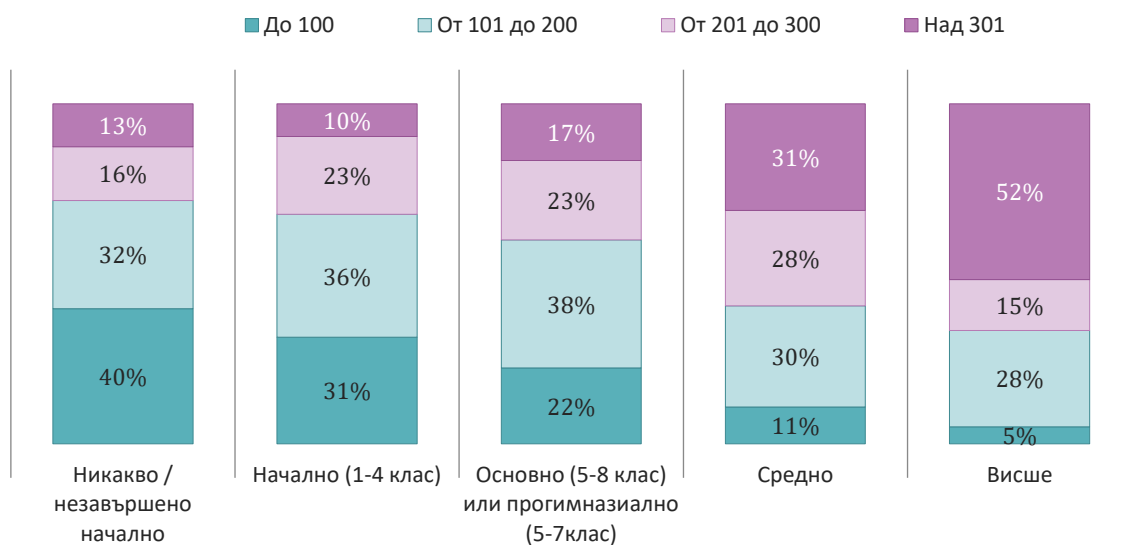
Разпределение на доходите на човек от домакинството

Разпределението на доходите на човек от домакинството показват, че въпреки нарастване на заетостта и доходите на ромските домакинства, все още разполагаемият им доход на член от домакинството остава нисък.

ФИГУРА 30.

Статистическо разпределение на доходите на човек от домакинството в различните образователни групи

Изследването ясно показва, че има много силна статистически значима зависимост между образованието на лицата и техните доходи. С нарастване на образованието нарастват и доходите. За да анализираме тази статистическа връзка използваме дохода на член от домакинството, тъй като общия доход на домакинството би могъл да изкриви картината, поради натрупването на по-висок номинален доход при големите домакинства, който обаче, разделен на човек от домакинството на практика позиционира отделните членове в по-ниски интервали. Лицата с висше образование отчетливо се позиционират в най-високите доходни групи, докато при лицата със средно имаме почти равно разпределяне в три доходни групи. При лицата с основно и по-ниско образование отчетливо доминират лицата с ниски доходи (до 100 лв. и между 100 и 200 лв. на човек от домакинството).

– **Разходи на домакинствата**

Средните разходи при домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали е 890.59 лева през последния месец³¹. 23.7% от тях са изхарчили между 511–899 лева, а 18.5% са изхарчили между 900–1199 лева. Делът на ромите, които са имали разходи на домакинството за последния месец между 321–510 лева е 18.4%, а тези, които са изхарчили под 320 лева са 14.1%. Около 17% от ромите, живеещи в обособени квартали са имали разходи на домакинството над 1200 лева.

За сравнение, средната стойност на разходите през последния месец на домакинствата на роми, живеещи в територии с предимно българско или ромско население е 1032.81 лева, (което е със около 140 лева повече). 20.5% от тях са изхарчили между 511–899 лева, а 17.1% са изхарчили между 321–510 лева. Делът на ромите, които са имали разходи на

³¹ Периодът на провеждане на изследването е ноември-декември 2019, т.е. периодът за който се отнасят доходите е октомври-ноември 2019 г.

домакинството за последния месец между 900–1199 лева е 15.8%, а тези, които са изхарчили под 320 лева са 10.3%. Около 35.1% от ромите живеещи в територии с преобладаващо българско или смесено население са имали разходи на домакинството над 1200 лева.

ТАБЛИЦА 41.

Сравнителни данни за разходите на домакинствата в изследванията от 2011 и 2019 г.

— Като мислите за вашето домакинство през последния месец, колко пари изхарчихте общо?

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	БУСТЕР 2019	ПРООН 2011
Без отговор	7.8%	7.5%	1.9%
До 150 лева	2.4%	2.1%	13.3%
151-320 лева	11.7%	8.2%	35.6%
От 321 до 510 лева	18.4%	17.1%	23.9%
От 511 до 899 лева	23.7%	20.5%	17.4%
От 900 до 1199 лева	18.5%	15.8%	4.5%
От 1200 до 1499 лева	5.4%	8.9%	1.5%
От 1500 до 1999 лева	6.9%	11.6%	1.0%
Над 2000 лева	5.2%	8.2%	1.0%

– Разходи за учебна дейност

Най-високите разходи на семействата при започване на учебната година са за дрехи (вкл. обувки). Средната стойност на парите, които домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали са изхарчили за дрехи е 211.45 лева. За сравнение, средната стойност на тези разходи при домакинствата на роми, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население е 221.36 лева.

Следващите по големина разходи при започване на учебната година са за учебници. Средната стойност на парите, които домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали са изхарчили е 67.22 лева. За сравнение, средната стойност на тези разходи при домакинствата на роми, живеещи в квартали с предимно българско или смесено население е 76.14 лева.

Средната стойност на парите, които домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали са изхарчили за тетрадки е 50.01 лева. Средната стойност на тези разходи при домакинствата на роми, живеещи в територии в квартали с предимно българско или смесено население е 46.37 лева.

За учебни консумативи домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали са изхарчили средно 52.90 лева. При домакинствата на роми, живеещи в територии с предимно българско или смесено население средната стойност на тези разходи е 32.96 лева.

Средната стойност на други разходи, които домакинствата на роми, живеещи в обособени квартали са имали при започване на учебната година е 131.40 лева. За сравнение, средната стойност на тези разходи при домакинствата на роми, живеещи в територии с предимно българско или смесено население е 182.50 лева.

Средна стойност на разходите за тетрадки и учебни консумативи на ромите, живеещи в обособени квартали е малко по-висока от тази при ромите, живеещи в територии с предимно българско или смесено население. Като една от причините за това може да бъде посочен ограниченият достъп на домакинствата в обособените квартали до различни магазини (в това число и ограничен достъп до по-големи магазини с отстъпки и конкурентни цени) и съответно малко по-високите цени в магазините в кварталите, до които те имат достъп. ●

5 Обобщение

Сравнителните данни между изследванията, проведени през 2011 и 2019 г. показват отчетливи промени в образователния статус на ромските общности в България. Тази промяна, от своя страна, рефлектира върху заетостта и начина на живот на ромските общности. Налице е по-високо обхващане на ромските деца в образование, което се отразява и на шансовете за завършване на по-висока образователна степен при по-голям дял от ромите.

Увеличението на заетостта в периода води до по-високи доходи и повишава стандарта на живот на част от ромите, а приходите от заплата започват да имат по-голяма тежест в доходите на ромските домакинства през 2019 г. в сравнение с 2011 г. Увеличението на образователния статус води и до увеличение на дела на квалифицираните и нискоквалифицираните работници, за сметка на неквалифицираните. Увеличава се делът на домакинствата, които получават парични преводи от приятели и роднини в чужбина. Това е свързано и с нарасналия брой представители на ромския етнос, работещи в чужбина.

Повишават се нагласите за по-високо образование и при момчетата, и при момичетата, но стереотипите за това, че за момичетата е необходимо (достатъчно) по-ниско образование отколкото за момчетата остават и дори вече се споделят от по-голям дял от ромите.

Нарастват нагласите за по-продължително образование (измерено във възраст за оставане в образование) на младите момчета и момичета в рамките на ромските общности. Отново, най-честият отговор е 18 г. и за двете групи, но данните показват, че разпределението през 2019 г. е изтеглено към по-високите възрасти, както при момчетата, така и при момичетата. Разликата между двата пола е съвсем малка, в полза на момчетата. В същото време, поколенческите различия ясно илюстрират, че по-младите поколения остават в образование по-дълго от своите родители и баби и дядовци.

Всичко това ни показва, че в ромските общности, макар и бавно, настъпват модернизационни процеси, които са свързани основно с по-високия образователен статус, а от тук и с по-високата заетост. Можем да очакваме, че тези тенденции ще се запазят в дългосрочен план, макар и да бъдат леко забавени при настъпване на евентуална икономическа криза и спад в заетостта. ●

ПРИЛОЖЕНИЕ

ТАБЛИЦА 42.

Най-високо завършено образование – сред всички (възраст 0+)

	ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019	ПРООН 2011
Дете под 7 години	13.2%	12.2%
Никога не е посещавал училище	6.9%	
Никакво / незавършено начално	10.0%	22.1%
Начално (1-4 клас)	18.9%	28.2%
Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	33.6%	27.9%
Средно	15.5%	9.3%
Полувисше (2 или 3 г.); колеж	0.7%	0.1%
Висше	1.2%	0.2%

ТАБЛИЦА 43.

Най-високо завършено образование в отделните възрастови групи по пол, Row %

ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019		— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?							
		Никога не е посещавал училище или друго обучение	Никакво/ незавършено начално	Начално (1-4 клас)	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	Средно	Полувисше (2 или 3 г.); колеж	Висше	Не знае
Мъж	До 7 г.	57.4%	37.4%	2.6%	0.9%				0.9%
	8–18 г.	3.6%	21.1%	33.2%	33.8%	7.8%			0.3%
	19–25 г.	1.8%	3.6%	10.7%	37.9%	43.2%	0.6%	1.8%	0.6%
	26–35 г.	5.2%	6.6%	16.7%	40.3%	27.1%	1.0%	2.8%	0.3%
	36–45 г.	3.5%	4.7%	18.8%	45.5%	25.1%	.8%	.8%	0.8%
	46–55 г.	2.2%	5.9%	15.1%	43.5%	30.6%	.5%	1.6%	0.5%
	56–65 г.	3.4%	2.0%	15.0%	53.7%	21.8%	1.4%	1.4%	1.4%
	Над 65 г.	6.6%	8.8%	19.8%	41.8%	17.6%	1.1%	1.1%	3.3%
	<i>Общо</i>	<i>7.5%</i>	<i>11.0%</i>	<i>18.9%</i>	<i>38.3%</i>	<i>21.6%</i>	<i>0.7%</i>	<i>1.2%</i>	<i>0.7%</i>
Жена	До 7 г.	70.3%	25.3%	3.3%	1.1%				
	8–18 г.	2.6%	23.1%	34.5%	33.6%	4.6%	1.0%	.7%	
	19–25 г.	3.2%	5.2%	17.4%	40.6%	26.5%	1.9%	3.2%	1.9%
	26–35 г.	7.2%	8.2%	20.7%	39.5%	20.4%	0.6%	3.1%	0.3%
	36–45 г.	3.2%	10.4%	26.4%	42.0%	15.6%	0.4%	1.6%	0.4%
	46–55 г.	2.8%	7.9%	23.2%	47.5%	16.4%	0.6%	1.1%	0.6%
	56–65 г.	5.7%	5.7%	27.4%	49.1%	9.7%	0.6%		1.7%
	Над 65 г.	9.4%	8.2%	24.7%	41.2%	8.2%	2.4%	1.2%	4.7%
	<i>Общо</i>	<i>8.4%</i>	<i>11.9%</i>	<i>24.2%</i>	<i>38.7%</i>	<i>13.6%</i>	<i>0.8%</i>	<i>1.5%</i>	<i>0.8%</i>

ТАБЛИЦА 44.

Образователен профил на населението в различните възрастови групи, Col %

— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?		18-20 г.	21-25 г.	26-30 г.	31-35 г.	36-40 г.	41-45 г.	46-50 г.	50 +	18+ (общо)
Мъж	Никога не е посещавал училище или друго обучение	1.1%	1.8%	6.1%	4.3%	4.3%	2.6%		4.7%	3.6%
	Никакво / незавършено начално	4.3%	2.7%	7.4%	5.7%	4.3%	5.1%	5.0%	5.3%	5.1%
	Начално (1-4 клас)	17.0%	10.0%	12.2%	21.4%	18.1%	19.7%	18.8%	15.2%	16.3%
	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	43.6%	34.5%	39.2%	41.4%	44.9%	46.2%	41.6%	48.4%	43.5%
	Средно	34.0%	46.4%	30.4%	23.6%	27.5%	22.2%	32.7%	22.4%	28.2%
	Полувисше (2 или 3 г.); колеж		0.9%	1.4%	0.7%	0.7%	0.9%		1.2%	0.9%
	Висше		2.7%	2.7%	2.9%		1.7%	2.0%	1.2%	1.6%
	Не знае		0.9%	0.7%			1.7%		1.6%	0.9%
Жена	Никога не е посещавал училище или друго обучение		4.4%	4.7%	10.2%	2.1%	4.5%	3.8%	5.7%	4.9%
	Никакво / незавършено начално	5.3%	7.1%	7.6%	8.8%	12.9%	7.3%	6.6%	7.3%	8.0%
	Начално (1-4 клас)	17.3%	16.8%	20.9%	20.4%	29.3%	22.7%	21.7%	26.3%	22.9%
	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7клас)	48.0%	39.8%	38.4%	40.8%	35.7%	50.0%	48.1%	46.5%	43.3%
	Средно	28.0%	23.0%	23.3%	17.0%	18.6%	11.8%	17.9%	10.3%	17.1%
	Полувисше (2 или 3 г.); колеж		2.7%	1.2%			.9%		1.2%	0.8%
	Висше		4.4%	4.1%	2.0%	0.7%	2.7%	1.9%	0.3%	1.8%
	Не знае	1.3%	1.8%		0.7%	0.7%			2.4%	1.1%

ТАБЛИЦА 45.

Дял на записалите и завършили висше образование в отделните възрастови групи по пол, Row %

ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019		— Учило ли е лицето някога висше или полувисше образование?		— Завършило ли е лицето висше или полувисше образование?		Коефициент на завършване
		Да	В момента учи	Да		
Мъж	До 7 г.					
	8–18 г.		1.0%			
	19–25 г.	2.9%	2.3%	2.3%		79.31%
	26–35 г.	4.2%	0.7%	3.1%		73.81%
	36–45 г.	1.6%	0.4%	0.8%		50.00%
	46–55 г.	2.6%		1.6%		61.54%
	56–65 г.	4.0%		2.7%		67.50%
	Над 65 г.	2.2%		2.2%		100.00%
	<i>Общо</i>	<i>1.8%</i>	<i>0.6%</i>	<i>1.3%</i>		
Жена	До 7 г.	0.4%				
	8–18 г.	0.3%	1.1%			
	19–25 г.	4.5%	4.5%	3.2%		71.11%
	26–35 г.	4.0%	0.9%	3.4%		85.00%
	36–45 г.	3.1%	0.4%	2.0%		64.52%
	46–55 г.	2.2%		1.7%		77.27%
	56–65 г.					
	Над 65 г.	3.4%		3.4%		100.00%
	<i>Общо</i>	<i>2.1%</i>	<i>0.8%</i>	<i>1.5%</i>		

ТАБЛИЦА 46.

Последен завършен клас при отделните възрастови групи по пол, Row %

ОСНОВНА ИЗВАДКА 2019		— Кой е последният клас, който е завършило лицето?											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Мъж	До 7 г.	92.9%							7.1%				
	8–18 г.	7.2%	9.1%	11.3%	15.7%	9.6%	11.6%	9.6%	9.4%	6.1%	5.2%	3.0%	2.2%
	19–25 г.	2.5%	1.2%	1.2%	5.0%	.6%	6.2%	6.2%	24.8%	3.1%	3.1%	6.2%	39.8%
	26–35 г.	2.3%	3.1%	1.9%	9.7%	3.1%	5.4%	5.8%	35.9%	0.4%	2.7%	4.6%	25.1%
	36–45 г.	1.3%	3.0%	1.7%	9.7%	8.0%	4.6%	5.1%	38.0%	0.4%	2.1%	13.1%	13.1%
	46–55 г.	0.6%	1.1%	3.4%	5.1%	3.4%	7.3%	5.6%	37.9%	4.0%	4.0%	14.1%	13.6%
	56–65 г.	1.4%	2.1%		9.2%	2.8%	4.3%	5.0%	48.9%		5.0%	14.2%	7.1%
	Над 65 г.	1.3%		6.4%	12.8%	10.3%	6.4%	9.0%	30.8%	1.3%	3.8%	12.8%	5.1%
	<i>Общо</i>	<i>3.9%</i>	<i>3.8%</i>	<i>4.4%</i>	<i>10.1%</i>	<i>5.7%</i>	<i>7.1%</i>	<i>6.7%</i>	<i>29.2%</i>	<i>2.6%</i>	<i>3.7%</i>	<i>8.3%</i>	<i>14.4%</i>
Жена	До 7 г.	100.0%											
	8–18 г.	8.0%	10.2%	10.8%	13.3%	9.9%	13.3%	10.5%	9.0%	7.1%	3.4%	3.4%	0.9%
	19–25 г.	1.4%	1.4%	2.2%	10.8%	7.2%	5.8%	7.2%	23.0%	4.3%	2.9%	7.2%	26.6%
	26–35 г.	1.4%	3.5%	3.9%	13.3%	6.3%	4.9%	6.3%	30.9%	1.1%	3.5%	5.3%	19.6%
	36–45 г.	2.2%	4.7%	6.0%	12.5%	5.2%	6.5%	6.5%	35.8%	1.3%	2.2%	6.5%	10.8%
	46–55 г.	1.2%	2.4%	4.3%	12.2%	6.1%	7.9%	4.9%	39.6%	0.6%	3.0%	9.8%	7.9%
	56–65 г.	1.9%	3.1%	3.1%	17.6%	8.2%	6.3%	5.7%	43.4%		1.3%	5.7%	3.8%
	Над 65 г.	1.4%	6.8%	2.7%	16.4%	13.7%	9.6%	6.8%	30.1%		1.4%	6.8%	4.1%
	<i>Общо</i>	<i>3.7%</i>	<i>5.1%</i>	<i>5.6%</i>	<i>13.4%</i>	<i>7.6%</i>	<i>8.0%</i>	<i>7.2%</i>	<i>28.1%</i>	<i>2.6%</i>	<i>2.7%</i>	<i>5.9%</i>	<i>10.3%</i>

ТАБЛИЦА 47.

Шансове за реализация на различните образователни групи, Col %

— Какво е нейното/неговото най-високо завършено образование?

Заемана позиция на текущата или последната работа на лицето:	Никога не е посещавал училище или друго обучение	Никакво / незавършено начално	Начално (1-4 клас)	Основно (5-8 клас) или прогимназиално (5-7 клас)	Средно	Полувисше (2 или 3 г.); колеж	Висше
Собственик на собствен бизнес	1.3%	.8%	3.5%	3.3%	8.7%	21.1%	8.3%
Управител на предприятието, поделението				.1%	.7%		2.8%
Специалист					2.9%		27.8%
Служител с ръководни функции				.1%	2.0%		16.7%
Служител в офис			.3%		1.3%		16.7%
Ръководител на екип/бригада/техник	1.3%	1.6%	.5%	.1%	1.1%		
Квалифициран работник	2.5%	6.3%	5.6%	16.3%	41.6%	26.3%	16.7%
Ниско-квалифициран работник	20.3%	27.3%	25.8%	36.9%	20.5%	10.5%	5.6%
Неквалифициран работник	53.2%	44.5%	53.6%	34.3%	14.5%	26.3%	
Държавен служител (учител, полиция и т.н.)					.9%		5.6%
Фермер / Земеделски работник без собствена земя/ Животновъд	5.1%	3.9%	2.5%	2.7%	1.6%	5.3%	
Друго	0.00%	1.60%	1.40%	0.50%	1.10%	5.30%	0.00%
Никога не е работил	16.5%	14.1%	7.0%	5.7%	3.1%	5.3%	

Подкрепата за фондация „Тръст за социална алтернатива“ е осигурена от Фондация „Америка за България“. Изявленията и мненията, изразени тук, принадлежат единствено на фондация „Тръст за социална алтернатива“ и не отразяват непременно вижданията на Фондация Америка за България или нейните партньори.